

Η ΣΤΡΟΦΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΠΑΡ<ΕΛΘ>ΟΝ

HEDEN EN VERLEDEN IN ANGELOS TERZAKIS' *PRINSES ISABELLE*

Op 16 februari 1907 werd Angelos Terzakis geboren als zoon van de liberale burgemeester van Nafplio. Al snel verhuisde het ouderlijke gezin naar Athene omdat Terzakis' vader verkozen was tot parlementslid voor de Liberale Partij van Venizelos. Reeds in 1925 (op achttienjarige leeftijd) en in 1929 verschenen twee verhalenbundels van de hand van Terzakis. In het begin van de jaren '30 onderschrijft Terzakis door het schrijven van stadsromans¹ het vernieuwende project van de Generatie van '30. Zowel in zijn essays als in zijn romans ondersteunt hij de stellingen van Theotokas (Ελεύθερο Πνεύμα – 1929) om de Griekse literatuur en het Griekse intellectuele leven te vernieuwen naar Europees model. De Generatie van '30 ging hiervoor dus op zoek naar nieuwe uitdrukkingvormen en vernieuwing van zowel poëzie² als proza.³ De setting van hun verhalen zou voortaan de grote stad zijn, meestal Athene, waarbij ze een grotere aandacht besteedden aan de sociale en menselijke problemen waarmee de personages in de steden geconfronteerd werden.

De Generatie van '30 en de στροφή προς το παρ<ελθ>όν

Aan het liberale bewind onder leiding van Venizelos kwam echter vroegtijdig een einde en het politieke klimaat veranderde al snel naar een autoritair bewind. Na een woelige periode met meerdere pogingen tot staatsgreep vermeerderde de aanhang van de royalisten onder leiding van Joannis Metaxas. In januari 1936 draaiden de verkiezingen uit op een patstelling zodat de royalistisch-gezinde populistten ofwel de republikeinse liberalen een coalitie moesten vormen met de Griekse Communistische Partij (ΚΚΕ) om een meerderheid te vormen. Op 4 augustus 1936 kondigde Metaxas met de steun van koning Giorgos II de dictatuur af. Het failliet van de democratie als bestuursvorm en de dwingende maatregelen van het nieuwe regime lieten ook de literatuur niet onberoerd.

¹ *Δεσμώτες* ('Gevangenen') in 1931, *Η Παρακμή των Σκληρών* ('De Teloorgang van de Skliroi') (1934), *Η Μενεξεδένια Πολιτεία* ('Violette Stad') (1936).

² Denken we maar aan de dichter Seferis die eveneens behoorde tot de zogeheten *Γενιά του 30*.

³ De roman was het uitgelezen middel om de complexiteit van een nieuwe realiteit (onder meer de explosieve groei van de stad als gevolg van de Klein-Aziatische Catastrofe) accuraat te kunnen weergeven.

In dezelfde periode ruilen de auteurs de thematiek van het eigentijdse leven in de steden voor onderwerpen uit het verleden. Deze *στροφή προς το παρελθόν* ('wending naar het verleden') doet zich niet toevallig voor op een moment dat Metaxas de macht grijpt en een dictatoriaal bewind instelt. Toch moeten we even stilstaan bij de verklaringen voor deze wending. Na een gedetailleerd onderzoek van de stellingen van Vitti⁴ en Dimadis⁵ hieromtrent en de aanwijzingen in de literatuur zelf heb ik de *στροφή προς το παρελθόν* getypeerd als het resultaat van een werkende kracht van heden én verleden.

Wanneer Venizelos immers in 1933 twee keer achtereenvolgens de verkiezingen verliest, verkeert de liberale ideologie in een grote crisis. De eerste sporen van een ideologische impasse in het liberale kamp gaan al terug tot 1932 en zijn een onrechtstreeks gevolg van de Klein-Aziatische Catastrofe. De gedwongen uitwisseling van volkeren in 1923 (Verdrag van Lausanne) versterkte de arbeidersbeweging in Griekenland en onder invloed daarvan werd voor de eerste keer ook het waardensysteem van de heersende klasse in vraag gesteld.⁶ Om deze crisis te boven te komen gaan de liberale schrijvers van de Generatie van '30 op zoek naar hun eigen volksoverlevering om inhoud te geven aan de nieuwe identiteit. De wending naar het verleden moet in deze optiek dus gezien worden als een "attempt to create, through literature, a new conceptual order, distinct from the outmoded expansionism of the 'Great Idea' but also from Communism. [...] The attempt to create and establish a new national identity."⁷ Om de basis te vinden voor deze nieuwe identiteit was natuurlijk onderzoek naar de eigen volksoverlevering nodig.

In dit stadium (1932-1936) is er dus vooral sprake van een aantrekkingskracht van het verleden, een verleden waarin men het Nieuwgriekse erfgoed⁸ wil achterhalen. Wanneer dan op 4 augustus 1936 de dictatuur wordt ingesteld door Metaxas, komt dit proces in een stroomversnelling. Het nieuwe autoritaire bewind met zijn repressieve censuurwetten geeft de *έλξη του παρελθόντος* ('aantrekkingskracht van het verleden'), die dus al aan de gang was (!), een definitieve wending. De dictatuur maakt de politieke wrevel van de liberale auteurs nog explicieter, de impasse is compleet en men kiest resoluut voor het verleden. De censuurwetten en het repressieve beleid versterken dus nog de *στροφή προς το*

⁴ Vitti (1995), eerste druk: 1977. Vitti zoekt de verklaringen voor de wending naar het verleden in de onaangename levensomstandigheden tijdens het bewind van Metaxas. In zijn visie wijzen de auteurs van de Generatie van '30 duidelijk het heden af (*απόθεση του παρόντος*) en zoeken ze hun heil in het verleden.

⁵ Δημάδης (1991) Dimadis legt in zijn basiswerk voor het onderzoek naar de *στροφή προς το παρελθόν* de nadruk op de aantrekkingskracht van het verleden op de auteurs, een proces dat overigens al vroeger begonnen was dan Vitti ons wil doen geloven.

⁶ Δημάδης (1991: 33.)

⁷ Beaton (1994: 169-170.)

⁸ Het is ook belangrijk op te merken dat in dezelfde periode Dimaras begint met zijn onderzoek naar de Nieuwgriekse culturele traditie ten tijde van de Turkocratie.

παρελθόν zodat er naast de έλξη του παρελθόντος ook nog sprake is van een απώθηση του παρόντος. Het zou dus onjuist zijn om 4 augustus 1936 als een absoluut keerpunt in de Griekse literatuur te zien, zoals Vitti⁹ beweert. Daarnaast werken in dezelfde periode ook nog andere factoren de wending naar het verleden in de hand. Europa verkeert in een economische, politieke en culturele crisis¹⁰ en de schrijvers hebben het gevoel dat ze het contact met het lezerspubliek hebben verloren.¹¹

Hiermee zijn we gekomen tot de vraag wat de bedoeling van de Venizelische auteurs is geweest om het verleden te behandelen in hun romans. Ik meen dat het geen blinde vlucht was naar het verleden, maar integendeel een hedendaags doel diende. Deze vaststelling is een eerste betekenis die we moeten geven aan de titel van dit artikel: η στροφή προς το παρ<ελθ>όν, namelijk het heden dat bespreekbaar wordt via het verleden. De romanschrijvers halen dan wel hun stof uit het verleden, toch hebben ze een boodschap met dat verleden voor de mensen die in het heden leven. De στροφή προς το παρελθόν was een bewuste keuze en geen blinde vlucht. Het verleden verleende de literaire wapens om de confrontatie met de eigen tijd aan te gaan, aangezien het heden praktisch onbespreekbaar was geworden door de censuurwetten.

Ik zou de στροφή προς το παρελθόν dus willen typeren als het resultaat van een werkende kracht van heden én verleden dat naast de behandeling van het verleden op zich een boodschap heeft voor het heden: een στροφή προς το παρ<ελθ>όν dus.

De genese van 'Prinses Isabelle'

Op zondag 7 november 1937 begon de publicatie van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* in de krant *Η Καθημερινή*. Gedurende de zomer en herfst van 1937, dus enkele

⁹ Vitti's voorkeur voor het verklaren van de wending naar het verleden als een afkeer van de hedendaagse ontwikkelingen blijkt duidelijk uit dit citaat: "[...] στην πραγματικότητα λειτούργησε περισσότερο η απώθηση του παρόντος παρά η έλξη του παρελθόντος." ('In werkelijkheid oefende de afkeer van het heden een grotere invloed uit dan de aantrekkingskracht van het verleden.') Vitti (1995: 330-331.)

¹⁰ De economische crisis die in de jaren '30 van de vorige eeuw de hele wereld in haar greep hield, liet ook Griekenland niet onberoerd. Op het ogenblik bijvoorbeeld dat Angelos Terzakis de eerste versie van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* publiceert in 84 afleveringen (tussen 7 november 1937 en 31 januari 1938), wordt op de voorpagina van de krant *Η Καθημερινή* zeer geregeld bericht over de crisis in Europa. Anderzijds wordt de internationale politieke sfeer grimmiger door de opkomst van partijen met minder democratische bedoelingen.

¹¹ De literatuur van de Generatie van '30 was tot dan toe te elitair geweest en haar ideeën hadden niet genoeg invloed kunnen uitoefenen op het brede lezerspubliek. De hoge boekenprijs speelde zeker een rol in dit gebrek aan contact met het lezerspubliek. Vandaar dat vele romans in deze periode eerst in tijdschriften en kranten verschenen alvorens in boekvorm te worden uitgebracht, zoals onder andere het geval was met de *Violette Stad* en de eerste versie van *Prinses Isabelle*.

maanden nadat het dictatoriaal bewind van Metaxas was ingesteld, schreef Terzakis de eerste versie van zijn eerste en enige historische roman. Gespreid over 84 afleveringen publiceerde Terzakis “ένα μυθιστόρημα από την ζωή της μεσαιωνικής Ελλάδος” (‘een roman over het leven in het middeleeuwse Griekenland’), zoals hij zelf aangeeft bij de titel van zijn roman. Op 31 januari 1938 verscheen de laatste aflevering samen met een historische nabeschouwing door Sakkas.

Terzakis houdt in deze periode zorgvuldig de kranten bij en knipt er de verschillende episodes uit. Hij kleeft ze achtereenvolgens in een groot schrift, twee kolommen op elke bladzijde.¹² In 1939 beslist Terzakis om zich vanaf dan (en dat gedurende de hele bezettingsperiode) bezig te houden met het schrijven van de tweede en definitieve versie van zijn historische roman. Bij het herschrijven van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* tijdens de bezetting bleef ook Terzakis niet gespaard van de grote hongersnood die op dat moment een zeer groot deel van de Griekse bevolking moest lijden. De revisie van de eerste versie, waarvan de sporen in het schrift duidelijk te vinden zijn, beperkte zich echter niet alleen tot het aanpassen van de stijl. Ook op inhoudelijk vlak voerde hij een groot aantal wijzigingen door. Dit was uiteraard nodig om de verhaallijn beter te laten doorlopen naar het nieuwe derde deel dat hij in de versie van 1945 eraan toevoegde. Andere inhoudelijke aanpassingen vloeiden voort uit zijn ijver historische onjuistheden in zijn historische roman recht te zetten.

Op 15 september 1943, in volle bezetting dus, verschijnt in de *Νέα Εστία* een nieuw hoofdstuk van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*. Het nieuwe hoofdstuk draagt de Spaanse titel *Hierro, despierta te!* (‘IJzer, word wakker!’). Dit hoofdstuk zal in de versie van 1945 deel uitmaken van het gelijknamige laatste hoofdstuk van het tweede deel. De publicatie van dit nieuwe hoofdstuk reeds in 1943 was niet zo toevallig. Ik meen, samen met Dimadis, dat Terzakis hiermee duidelijk wilde aangeven dat zijn nieuwe versie duidelijk onderscheiden moest worden van het vervolgverhaal in *Η Καθημερινή*. Dit hoofdstuk vervangt ook meteen het *happy end* van 1937-1938 en vormt in de uiteindelijke versie ook een scharniermoment in het verhaal. Vanaf dit punt komen strijd en verzet meer op de voorgrond en gaat de dromerige liefde een minder prominente rol spelen.

Aan het schrijfsproces van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* kwam een einde toen het in boekvorm werd uitgebracht in juli 1945. De lijvige roman was in omvang zowat verdubbeld in vergelijking met de eerste versie uit 1937-1938. Het nieuwe derde deel (even lang als deel 1 en 2 samen) ligt aan de basis van deze verdubbeling. In de versie van 1945 komen verder nieuwe personages aan bod die een belangrijke rol zullen spelen in de vorming van het hoofdpersonage. Het verhaal wordt ook verrijkt door een hele reeks nieuwe thema’s die nog een extra kleur krijgen wanneer we ze confronteren met de gebeurtenissen uit de Bezetting.

¹² Dit schrift bevindt zich nu in de Gennadius-bibliotheek te Athene, waar ik het heb kunnen bestuderen.

Terzakis schrijft op 10 augustus 1945 naar aanleiding van het verschijnen van zijn historische roman onder andere het volgende in de *Ελεύθερα Γράμματα*:

“Ως περιεχόμενο η ‘Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ’ είναι – μπορώ να πω – μυθιστόρημα συγχρονισμένο, προσγειωμένο. Οι αναγνώστες του θα ιδούν ότι, η αναλογία της εποχής του με τη δική μας, δίνει λαβή σε κάποιες προεκτάσεις. Και το πνεύμα του, είναι κι’ αυτό απόλυτα σύγχρονο.”¹³

‘Wat de inhoud betreft, is ‘Prinses Isabelle’, zo kan ik stellen, een geactualiseerde roman, met beide voeten op de grond. De lezers ervan zullen zien dat de analogie van de erin behandelde tijd met de onze aanleiding geeft tot enkele doorwerkingen. Ook de sfeer ervan is helemaal hedendaags.’

Terzakis geeft hier zelf aan dat de bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog een belangrijke en niet te onderschatten wending heeft gegeven aan de inhoud van zijn historische roman. Daarom zullen we nu de verschillende historische lagen in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* van dichterbij bekijken.

Een stukje Henegouwse geschiedenis (Στροφή προς το παρελθόν)

Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ werd al snel bekend als één van de beste historische romans die de Griekse literatuur sinds de Onafhankelijkheid had voortgebracht. De omgeving waarin de centrale handeling van de roman plaatsvindt, is zuiver historisch en brengt ons terug naar de Frankocratie in de dertiende eeuw.

Na de vierde kruistocht en de inname van Konstantinopel in 1204 werd de stad onder de leiders van de kruisvaart verdeeld en ontstonden de zogenaamde Latijnse of Frankische vorstendommen. Vanaf 1209 (Geoffroy I: 1209-1228) heerste de Villehardouin-familie over het Vorstendom van Morea (de Peloponnesus). Willem II van Villehardouin (1246-1278) volgde in 1246 zijn broer Geoffroy II (1228-1246) op als ‘prins van Achaea / Morea’. Uit zijn derde huwelijk met Anna Angela Comnena (een dochter van Michaël II van Epirus) had Willem II twee dochters: Isabelle¹⁴ en Margarita.

Op 1 mei 1278 stierf Willem II van Villehardouin. De macht over Achaea ging echter niet over op Isabelle maar op Karel van Anjou. Dit was een gevolg van het verdrag van Viterbo dat op 24 mei 1267 was gesloten. Het verdrag bepaalde onder meer dat Willem van Villehardouin vazal werd van Karel van Anjou opdat deze voor de nodige financiële en militaire middelen zou zorgen om sterker te kunnen reageren op het Byzantijnse verzet. Het huwelijk tussen Karels zoon Philippe en Isabelle, de erfgename van Willem, bevestigde nogmaals de soevereiniteit van het huis van Anjou van Napels over het Vorstendom van Achaea. In 1285 werd Karel I van Anjou opgevolgd door zijn zoon Karel II bij

¹³ Geciteerd bij Δημάδης (1991: 125-126.)

¹⁴ Ιζαμπώ in Τερζάκης (1945: 71, passim.) Ook de naam Ζαμπέα (zoals in de Kroniek van Morea) komt voor: in Τερζάκης (1945: 56, 242, passim.), evenals de titel ‘η Κυρά του Μορέως’ (Κ.Μ.: 8480): Τερζάκης (1945: 242, 274, passim.) In de Franse Kroniek, door Buchon gevonden in Brussel en in 1845 gepubliceerd, heet zij Ysabeau.

gebrek aan mannelijke opvolgers in de Villehardouin-familie. Wanneer op 16 september 1289 Florent van Henegouwen trouwt met Isabelle van Villehardouin, wordt Isabelle prinses van Morea tot 1307.

Tijdens zijn regeerperiode ondernam Florent verschillende pogingen om vrede te sluiten met de Grieken van Mystras zodat het geteisterde land zich zou kunnen herstellen. Na een vredesverdrag met keizer Andronicus II in Konstantinopel heerste er een vrede van zeven jaar over Achaea. Toch was niet alles peis en vree in deze periode. Toen Florent in 1292 een bezoek bracht aan zijn soevereine vorst te Napels, teisterde een piratenbende onder leiding van Roger de Lluria (een beruchte admiraal van koning Jayme van Aragon) de Griekse wateren. Zowel Frankische als Byzantijnse bezittingen liepen gevaar tijdens hun plundertochten. Toen de Lluria met zijn piratenvloot bij Navarino gelegen was, werd hij aangevallen door Griekse en Frankische ridders onder leiding van Giorgio Ghisi, kapitein van Kalamata, en Jean de Tournay. De confrontatie draaide echter negatief uit voor de Grieken en de Franken: het merendeel werd in de strijd gedood of als gevangene weggevoerd. De Lluria spaarde Jean de Tournay uit respect voor zo'n dappere strijder. Het stond de Lluria vrij de losprijs voor de gevangenen te bepalen. Hiervoor moest hij naar Glarentza, het commerciële centrum van Achaea, waar op dat moment Isabelle vertoefde. De galei van de Aragonese bevelhebber met aan boord Jean de Tournay meerde aan in Glarentza en Isabelle had bij Kalopotami (in de buurt van Andravida) een ontmoeting met de Lluria. In ruil voor het losgeld dat door de rijke burgerij van Glarentza werd betaald, liet de Aragonese bevelhebber alle gevangenen en Ghisi vrij.¹⁵

Kort na het incident met de Lluria werd het kasteel van Kalamata verrast door een aanval van Slaven uit het naburige dorp Giannitsa. De Slaven bezetten het kasteel en weigerden het opnieuw aan Florent over te leveren. Florent deed een beroep op de Byzantijnse heerser van Mystras om een oplossing te vinden voor deze situatie, maar deze antwoordde dat hij niets te maken had met de aanval en dat hij er dan ook niet de verantwoordelijkheid voor droeg. Ook de Byzantijnse keizer voelde er niet veel voor om Florent bij te staan. De huidige situatie in Kalamata sloot immers nauwer aan bij zijn eigen belangen. Florents gezanten naar Konstantinopel vernamen van Sgouro-Mailly¹⁶, heerser over de By-

¹⁵ Miller (1964^a: 184-186.) De volledige episode over de Lluria wordt in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* gespreid over drie hoofdstukken. In hoofdstuk II.14. worden de Franken ingelicht over de positie van de Lluria, hoofdstuk II.15. (*Hierro, despierta te!*) beschrijft de slag zelf en in III.1. vindt de ontmoeting van Ιζαμπώ met de Lluria plaats en wordt het losgeld betaald. [Τερζάκης (1945)] Wanneer ik in het vervolg verwijst naar bepaalde hoofdstukken in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* staat het Romeinse cijfer steeds voor het deel (dus I, II en III) en het getal dat erop volgt, verwijst naar het hoofdstuknummer. *Hierro, despierta te!* is bijgevolg het vijftiende hoofdstuk van het tweede deel.

¹⁶ Terzakis maakt deze naam tot Σγουρομάλλης [Τερζάκης (1945: 84, passim.)]. Hij lijkt hiermee uit te gaan van een andere etymologie (net zoals A. Adamantios (1906): 'met gekrulde haren'). Sgouro-Mailly was een γασμούλος (kind van Frankische vader en Griekse moeder) en zijn naam gaat terug op de Griekse Σγουρός-familie en de Franse Mailly-familie.

zantijnse provincie van Mystras, dat de Byzantijnse keizer toch in het geheim het bevel had gegeven tot de bezetting van het kasteel in Kalamata. Sgouro-Mailly overtuigde de gezanten om met hem terug te reizen naar Achaea en in naam van de Byzantijnse keizer Kalamata te heroveren op de Slaven. Door deze actie kwam het kasteel terug in handen van Florent, maar Sgouro-Mailly moest de prijs betalen voor zijn Frankische sympathieën. Toen hij immers terugkeerde naar Mystras, trof hij er een geheime boodschap aan van de Byzantijnse keizer waarin stond dat Kalamata onder geen beding terug in handen mocht komen van de Franken. De Grieken voelden zich verraden door Sgouro-Mailly die zich genoodzaakt zag te vluchten.

Prinses Isabelle was, na haar huwelijk in 1271 met Philippe van Anjou († 1277), en in 1289 met Florent van Henegouwen, prins van Morea († 23/1/1297¹⁷), voor de derde keer van 1301 tot 1307 in de echt verbonden met Philippe van Savoy, ook prins van Morea († 1334). Isabelle overleed zelf in 1313 in Henegouwen. Tijdens haar huwelijk met Florent werd op 30 november 1293 Mahaut van Henegouwen¹⁸ geboren, prinses van Morea van 1313-1318. Mahaut overleed in 1331. Isabelles tweede dochter, Margarita van Savoy werd geboren in 1306 uit haar huwelijk met Philippe van Savoy en overleed in 1376.

In *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* krijgen we een realistisch beeld van het leven op de Frankische Peloponnesus in de dertiende eeuw en worden als het ware ondergedompeld in de feodale maatschappij van die tijd. Volledig vervlochten met de historische elementen kronkelt het pad van Nikiforos Sgouros, Terzakis' eigen creatie. Sgouros staat echter niet helemaal los van de historische traditie. Terza-

[Miller (1964^a: 187.)] In de roman van Terzakis bevindt Sgouromallis zich ook in Konstantinopel op het moment dat de Slaven het kasteel van Kalamata bezetten. [Τερζάκης (1945: 404.)] Voor het Frankisch gezantschap naar de Byzantijnse keizer, zie Τερζάκης (1945: 441.)

¹⁷ Met de dood van Florent van Henegouwen eindigt ook *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*. [Τερζάκης (1945): 504.] Florent van Henegouwen, een verre verwant van het huis van Anjou, was broer van de Graaf van Henegouwen en afstammeling van Boudewijn van Vlaanderen (Keizer van het Latijnse Keizerrijk met als hoofdstad Konstantinopel en Henegouwen. Hij werd opgevolgd door Hendrik van Vlaanderen). De roman start in de herfst van 1292 [Τερζάκης (1945: 12.)] en eindigt in 1297. De eerste hoofdstukken van het tweede deel (hoofdstuk II.1. tot en met II.4.) vertellen ons over de voorgeschiedenis van Ιζαμπώ, namelijk vanaf haar geboorte, haar gedwongen verblijf in Napels tot en met haar terugkeer naar Morea, waarbij het verhaal terug aansluit bij het einde van het eerste deel.

¹⁸ “Η Μαχώ των Βιλλαρδουίνων στάθηκε η πιο δυστυχημένη από όλες τις γυναίκες της γενιάς της.” (Mahaut van Villehardouin was de meest ongelukkigste vrouw van heel haar generatie.), schrijft Terzakis in een voetnoot bij de tekst over de dochter van Ιζαμπώ. [Τερζάκης (1945: 285.)] Mahaut (ook wel Mathilde) zat van bij haar geboorte opgescheept met een dubbele erfenis: van haar vader erfde ze vele bezittingen in Henegouwen en van haar moeder het hele Vorstendom van Achaea. Om diplomatieke redenen moest ze van haar moeder Isabelle op zesjarige leeftijd huwen met Guy II de la Roche, hertog van Athene. Karel II van Anjou maakte echter bezwaren omdat het huwelijk was voltrokken zonder zijn toestemming.

kis heeft ervoor gezorgd dat ook deze jongeling zijn wortels in de historische traditie heeft. In de roman wordt hij expliciet in verband gebracht met Leon Sgouros¹⁹ en Sgouromallis.²⁰

De jonge Sgouros is afkomstig uit Nafplio. In de roman verlaat hij zijn thuisstad en het meisje waarop hij verliefd is, Bianca.²¹ Hij trekt naar Mystras waar zijn oom Sgouromallis regeert, in de hoop er zijn afkomst te achterhalen. Ondertussen kan hij de gedachte aan prinses Isabelle (die hij voor het eerst in Nafplio zag) niet verdringen en blijft zij steeds weer in zijn dromen opduiken. Sgouromallis stuurt Sgouros naar Andravida met een verzegelde boodschap. Onderweg wordt Sgouros' paard opgeëist door de Frankische ridders in het gezelschap van prinses Isabelle.²² Sgouros neemt een ander paard en gaat zijn droomprinses achterna. Bij zijn aankomst in Kalamata is hij getuige van de terechtstelling van een Slaaf en speelt hij met de gedachte de boodschap van Sgouromallis door Isabelle te laten lezen. De wachters van het kasteel aanzien hem echter voor een bedelaar. Tijdens zijn verblijf in Kalamata komt Sgouros nauwer in contact met de Slaven en hij slaagt er zelfs in met prinses Isabelle te spreken. Tijdens deze ontmoeting schenkt de prinses hem zijn paard terug en hij overhandigt haar de boodschap van Sgouromallis. Isabelle opent de boekrol en leest voor: “Λέει [η γραφή] σ’ όποιονε τη διαβάσει, να βάλει να σε θανατώσουν.”²³ (‘De boekrol vraagt aan degene die ze leest je te laten doden.’) De prinses neemt hem mee naar het kasteel en hij krijgt er een kamer toegewezen. Tijdens zijn verblijf op het kasteel leert Isabelle hem beter kennen en valt ook zij langzamerhand ten prooi aan een dromerige liefde. Op verzoek van Jean de Tournay trekt Sgouros mee ten strijde tegen de Lluria. Sgouros kan ontsnappen aan het bloedbad en keert terug om de Slaven en Grieken te bevrijden van de bezetter: “Σας φέρνω την Ανάσταση”. (‘Ik breng u de Wederopstanding.’) Dit mondt uit in de bezetting van het kasteel van Kalamata, waarvan we de af-

¹⁹ Leon Sgouros was een kleine Griekse despoot die met zijn privé-leger een gebied controleerde dat zich uitstreckte van Argolis tot aan de Thermopylen. Hij voerde een dappere strijd tegen de Franken.

²⁰ Cf. supra.

²¹ De hoofdstukken I.1. tot en met I.5. spelen zich af in Nafplio. Met het vertrek van Sgouros uit Nafplio verdwijnt Bianca natuurlijk niet uit de roman. Af en toe komt de gedachte aan haar terug op bij Sgouros [b.v. Τερζάκης (1945: 147, 163, 363.)] en uiteindelijk vinden er zelfs weer enkele ontmoetingen plaats tussen beide in Kalamata (hoofdstuk III.13.-III.14.). Wanneer Sgouros na de ontwikkelingen in Kalamata het hazenpad lijkt te hebben gekozen en haar gevoelens voor hem niet meer wederzijds blijken te zijn, beslist ze haar vader te volgen naar Genua. [Τερζάκης (1945: 497.)]

²² Met het hoofdstuk I.13. eindigt het eerste deel van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*. De eerste hoofdstukken van het tweede deel (hoofdstuk II.1. tot en met II.4.) vertellen ons over de voorgeschiedenis van Ιζαμπώ, namelijk vanaf haar geboorte, haar gedwongen verblijf in Napels tot en met haar terugkeer naar Morea, waarbij het verhaal terug aansluit bij het opeisen van Sgouros' paard Astritis.

²³ Τερζάκης (1945: 175.)

loop al hebben besproken in onze historische uiteenzetting over Morea. Sgouros heeft nog een laatste ontmoeting met Isabelle en vraagt haar om samen met hem te vluchten. Zij vindt echter de moed niet om hem te volgen.

De Griekse Onafhankelijkheidsstrijd (Στροφή προς το παρελθόν)

Voor *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* haalt Terzakis weliswaar zijn stof uit de geschiedenis van het Vorstendom van Achaea aan het einde van de dertiende eeuw, toch is er op de achtergrond nog een extra historisch niveau aanwezig dat nooit een concretere vorm aanneemt dan enkele impliciete verwijzingen. In het hoofdstuk *Hierro, despierta te!* (II.15.) beschrijft Terzakis de historische slag bij Zonglo. Bij dit gevecht lijdten de Franken een zware nederlaag tegen de Aragonezen met de Lluria als aanvoerder. De naam Zonglo gaat terug op de Frankische benaming voor deze plaats. “The Franks called it ‘port de Junch’ – the ‘harbour of rushes’ – or ‘Zonklon’, by a corruption of that word, but the Greeks described it already as ‘Avarinos’ [...]”²⁴ Het is dus aan de baai van Navarino dat de toenmalige ‘bezetter’ van Grieks grondgebied, namelijk de Franken, zwaar ten onder ging.

De baai van Navarino is in de Griekse geschiedenis echter nog meer bekend om een andere zeeslag waarbij de vloot van de toenmalige bezetter zware schade werd toegebracht: in de Griekse Onafhankelijkheidsstrijd. Op 8 oktober 1827 viel de Osmaans-Egyptische vloot een klein Engels schip aan, maar enkele uren later werd die scheepsmacht tot niets herleid door de vloot van de drie grootmachten (Rusland, Groot-Brittannië en Frankrijk) onder het bevelheerschap van admiraal Sir Edward Codrington.²⁵ Zestig schepen werden totaal vernield, andere waren tot zinken gebracht en ongeveer zesduizend Osmanen en Egyptenaren lieten het leven in deze strijd.

De associatie van Navarino met de Griekse Onafhankelijkheidsstrijd ligt voor de hand. Wanneer de lezer bij de lectuur van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* weet dat Zonglo de Frankische term is voor Navarino krijgt deze episode nog een extra dimensie. Bovendien meen ik dat de datering van dit hoofdstuk (*Hierro, despierta te!*) een interessant licht werpt op de feiten. In september 1943 liet Terzakis immers dit hoofdstuk publiceren in de *Nέα Εστία*. Tijdens de – Duitse – bezetting verschijnt een nieuw hoofdstuk van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* waarin de historische bezetter – de Franken – een zware nederlaag lijdt! De hele veldslag bevat daarenboven een min of meer verdoken verwijzing naar een andere periode in de Griekse geschiedenis waarin men met een andere bezetter geconfronteerd werd: de Griekse Onafhankelijkheidsstrijd.

In een ander hoofdstuk verwijst Terzakis naar mijn mening nog uitdrukkelijker naar dezelfde onafhankelijkheidsstrijd. Hij laat hoofdstuk III.19 beginnen

²⁴ Miller (1964^a: 166.)

²⁵ Clogg (1994: 42.)

met een citaat (strofe 82) uit de *Ύμνος εις την Ελευθερίαν* van Dionysios Solomos:

“Και εσύ αθάνατη, εσύ θεία,
Που ό,τι θέλεις ημπορείς,
Εις τον κάμπο, Ελευθερία,
Ματωμένη περπατείς.”

“En jij onsterfelijke, jij godin,
Die wat je wil, vermag,
Op het veld, Vrijheid,
Waar je bebloed rond.”

Het citaat duikt op in de roman net op het moment dat de Slaven en bij uitbreiding ook de Grieken onder leiding van Sgouros erin slagen het kasteel van Kalamata te bezetten. De Franken keren inderhaast terug van het tornooi en belegeren de opstandelingen in het kasteel van Kalamata nadat deze laatste de teruggave van het kasteel tegen een vergoeding afgewezen hadden. De vrijheidsstrijders uit Giannitsa worden belegerd en treffen voorbereidingen voor een uitval. Terzakis citeert Solomos op het moment dat de opstandelingen de laatste afspraken maken in verband met de uitval en het sein geven voor de aanval. Van de triomf van de uitval blijft al snel niets meer over wanneer de Franken zich beter hebben kunnen organiseren.

De associatie van deze episode met de Griekse Onafhankelijkheidsstrijd ligt voor de hand. De opstandelingen uit de derde eeuw bevinden zich in een situatie vergelijkbaar met de eerste belegering van Mesolongi in 1822.²⁶ Door het citaat uit de *Hymne aan de Vrijheid* van Solomos verbindt Terzakis opnieuw de historische gebeurtenissen uit de dertiende eeuw met de Griekse Onafhankelijkheidsstrijd uit het begin van de negentiende eeuw. Deze associatie blijft geheel vrijblijvend maar vervolledigt tegelijk het beeld van de opstand tegen de Franken.

De beschreven verwijzingen zou men kunnen interpreteren als louter een projectie van de contemporaine onderzoeker als er geen externe factoren waren geweest die een dergelijke lezing verder ondersteunen. We beschikken immers over een interview met Terzakis van 16 december 1945, dit wil zeggen kort na de publicatie van de definitieve versie van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*. Angelos Terzakis wijst hier zelf uitdrukkelijk op de gelijkenissen tussen de strijd voor vrijheid in de dertiende eeuw en de Griekse Onafhankelijkheidsstrijd.

“Οι πρώτοι πρόμαχοι της μελλούμενης απελευθέρωσης του γένους – που δεν θα πραγματοποιηθεί παρά μόνον πεντακόσια χρόνια αργότερα με τον Αγώνα της ανεξαρτησίας – οι πρώτοι ‘κλέφτες’ βγαίνουνε στα βουνά τον 13^ο αιώνα! Ο φράγκικος ζυγός, πριν από τον καταλανικό και πολύ πριν από τον οθωμανικό, είναι κείνος που έκανε ώστε να σπαρταρήσει, μέσα στην ψυχή του μεσαιωνικού ελληνισμού, η αυτεπίγνωση της εθνικής αυτοτέλειας και το ιδανικό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας που θα κορυφωθεί στο ’21.”²⁷

²⁶ Solomos verwijst in zijn *Hymne* in strofe 88 naar de eerste belegering van Mesolongi op Kerstdag 1822. (Terzakis citeert strofe 82.)

²⁷ Άγγελος Τερζάκης in de *Αθηναϊκά Νέα* van 16 december 1945: geciteerd in Χατζηβασιλείου (1999: 824.)

'De eerste voorvechters van de toekomstige bevrijding van het Griekse ras – die slechts 500 jaar later zal worden gerealiseerd in de Onafhankelijkheidsstrijd – de eerste Kleften komen uit de bergen in de dertiende eeuw! Het Frankische juk, nog voor het Catalaanse en nog veel vroeger dan het Ottomaanse, is datgene dat ervoor heeft gezorgd dat het bewustzijn van nationale zelfstandigheid en het ideaal van menselijke waardigheid, dat een hoogtepunt zal bereiken in 1821, in de ziel van het Middeleeuws Hellenisme bondsde.'

De parallellen zijn dus klaarblijkelijk door Terzakis bedoeld aangezien hij de strijd voor zelfbestuur in de negentiende eeuw expliciet koppelt aan de beschreven geschiedenis in zijn historische roman.²⁸

Contemporaine elementen in Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ

Naast de Frankocratie troffen we in de historische roman enkele impliciete verwijzingen naar de Griekse Onafhankelijkheidsstrijd aan. Het verleden in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* werd dus nog verrijkt met reminiscenties aan een recenter verleden. Toch zullen we moeten vaststellen dat in het geval van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* de kous hiermee nog niet af is. De historische roman kwam immers tot stand in verschillende fasen en dit bovendien gespreid over een periode van ongeveer acht jaar. Deze periode (1937-1945) werd gekenmerkt door het Metaxas-regime, de Grieks-Italiaanse oorlog en ten slotte de bezetting van Griekenland door Nazi-Duitsland in de Tweede Wereldoorlog. Het zou vreemd zijn als een periode als deze, één van de woeligste periodes in de twintigste eeuw, geen sporen zou hebben achtergelaten in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*.

Zoals we reeds opmerkten in het citaat van Angelos Terzakis in de *Ελεύθερα Γράμματα*²⁹ laat de auteur zelf uitschijnen dat een lezing van hedendaagse elementen in zijn historische roman gerechtvaardigd is en de roman een extra dimensie meegeeft. De aanwezigheid van het heden in deze historische roman is ook de secundaire literatuur niet ontgaan. Na een gedetailleerde studie van deze besprekingen, waarop we in het bestek van dit artikel niet dieper kunnen ingaan, valt het op dat de meeste weliswaar de invloed van de Tweede Wereldoorlog erkennen, maar dat er toch nooit een poging werd ondernomen om de vermelde elementen ook daadwerkelijk aan concrete passages in de roman te koppelen. De auteurs blijven in vrij algemene termen spreken en doen geen enkele poging om een relatieve chronologie mee te geven aan de bewuste passages op basis van de eerste versie van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*.

²⁸ Bovendien is het interessant te vermelden dat deze elementen enkel in de tweede versie van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* voorkomen en dus geschreven zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog. De Generatie van '30 had reeds voordien grote interesse betoond voor de Onafhankelijkheidsstrijd. Makrygiannis, één van de protagonisten van de Griekse Onafhankelijkheidsstrijd, wordt bijvoorbeeld door Seferis gekarakteriseerd als een van de grootste Griekse prozaschrijvers van de laatste honderd jaar. Makrygiannis werd in deze periode geïdealiseerd als de Griekse vrijheidsstrijder bij uitstek. [Vitti (1995: 198.)]

²⁹ Cf. supra, voetnoot 13.

Precies omdat er zoveel parallellen bestaan tussen de Frankische bezetting van het einde van de dertiende eeuw en de bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog kon Angelos Terzakis zonder veel moeite eigentijdse elementen in zijn historische roman verwerken op het moment dat hij *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* herwerkte tijdens de bezetting. Deze gelijkenissen houden tegelijk ook een gevaar in voor de onderzoeker. Vele elementen zouden kunnen verklaard worden als verwijzingen naar gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog. Dit hoeft echter niet zo te zijn. Ook in vreedstijd kan een auteur een brutale bezetter, een onderdrukte bevolking die strijdt voor haar vrijheid e.d. beschrijven en verwerken in een historische roman. *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* brengt de onderzoeker evenwel in een bevoorrechte positie omdat de roman in verschillende fasen tot stand is gekomen. Dit maakt het voor ons mogelijk met grote zekerheid te achterhalen welke gebeurtenissen mogelijk wel en welke zeker niet naar de Tweede Wereldoorlog verwijzen.

Behalve het elimineren van mogelijke ‘hedendaagse’ passages op basis van de eerste versie van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* heb ik in het onderzoek naar hedendaagse elementen rekening gehouden met de informatie die de bronnen over de Frankocratie ons reeds verschaffen. Als we in bronnen zoals de Kroniek van Morea sporen terugvinden van elementen die we ook in verband kunnen brengen met de Bezetting (zoals een hongersnood), dan zullen we toch moeten concluderen dat de geschiedenis van de Frankocratie mogelijk een even grote rol heeft gespeeld als de ervaringen van de Tweede Wereldoorlog zelf in het schrijfproces van deze passages.

Ten slotte ging ik na of de zogeheten eigentijdse elementen ook in de bronnen over de Tweede Wereldoorlog terug te vinden zijn. Hierbij ging ik vooral uit van de *ervaring* van de bezetting omdat dit het meest relevant was voor ons onderzoek. Zodra we weten wat Terzakis zelf ervoer tijdens de Bezetting, kunnen we ook beter begrijpen hoe deze ervaringen mogelijk de inspiratie vormden voor de hedendaagse elementen in de tweede versie. Terzakis beschikte immers op het moment van de feiten zelf niet over nuchtere analyses van de feiten. Zijn ‘bronnen’ over de Tweede Wereldoorlog waren in de eerste plaats zijn eigen ervaringen en de informatie die op dat moment in Athene beschikbaar was. Vandaar dat ik, waar mogelijk, het dagboek van Terzakis heb gebruikt, aangevuld met informatie uit andere dagboeken zoals dat van Theotokas.

Στροφή προς το παρόν: de Slaven van Giannitsa

Een uitgebreide bespreking van passages die werden beïnvloed door de Bezetting is in het kader van dit artikel onmogelijk. Daarom wil ik in de volgende alinea’s één aspect bespreken dat een interessant licht werpt op de verhouding tus-

sen heden en verleden in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*: de Slavische minderheid op de Peloponnesus.³⁰

In de eerste versie van deze historische roman zijn de Slaven opvallend afwezig. Elke passage over de Slaven werd dus met absolute zekerheid geschreven tijdens de Tweede Wereldoorlog. De protagonist Sgouros komt voor het eerst in contact met deze bevolkingsgroep bij zijn aankomst in Kalamata. Daar is hij getuige van de terechtstelling aan de galg van de Slaaf Sergio. De aanleiding ertoe was de moord op een Frankische ridder ter vergelding van de verkrachting van zijn dochter Varia. Deze episode is meteen ook de eerste plaats in de roman waarin de Franken echt in hun bezettersrol naar voren treden. In de eerste versie bleven dergelijke aspecten van de bezetter onbesproken en speelden de Franken een meer neutrale rol. In de tweede versie zullen de Franken echter meer en meer naar voren treden als brutale bezetters.

Een haat-liefdeverhouding

Na de ophanging van Sergio in Kalamata blijft Sgouros eten in een taverne waar hij voor het eerst rechtstreeks in contact komt met de Slavische minderheid. De Slavische uitbater vraagt of hij al een plaats gevonden had om te overnachten. Omdat Sgouros zelf nog niet aan een slaapplek had gedacht, stelt de uitbater hem een kamer voor. Ze komen de huur overeen voor een kamer in het pand naast de taverne. Hij kan er twee weken verblijven en eten in de taverne. Sgouros bedankt de uitbater Pantelis Zervocheris voor de bereidwillige hulp. Sgouros voelt zich meteen thuis in deze Slavische omgeving: “[...] για πρώτη φορά από τότε που ξεσπιτώθηκε ένιωσε τον εαυτό του σε περίγυρο φιλικό.” (‘Voor het eerst sinds zijn vertrek voelde hij zich in een vriendschappelijke omgeving.’)³¹ Al van bij het eerste contact met de Slaven staat Sgouros dus heel positief tegenover hen. Bij zijn bezoek aan het Slavische dorp waar Sergio woonde, wordt Sgouros zeer gastvrij ontvangen. Hij maakt er uitgebreid kennis met de familie van Sergio, zoals met zijn broer Fedor en zijn dochter Varia.

Tijdens zijn verblijf in Kalamata voert Sgouros lange gesprekken met Zervocheris, de uitbater van de taverne. In één van die gesprekken vertelt Sgouros zelfs zijn hele leven tot in alle details. De relatie tussen de jongeman uit Nafplio en Zervocheris uit Kalamata evolueert dus in een positieve richting, ze worden hechte vrienden.³²

Op een morgen ziet Sgouros echter prinses Isabelle met haar gevolg op jacht. Zij neemt hem mee naar het kasteel van waaruit hij samen met de Franki-

³⁰ Andere elementen uit de roman die duidelijk werden beïnvloed door de Tweede Wereldoorlog, zoals daar zijn de hongersnood, het vijandbeeld, de evolutie van de protagonist e.a., worden hier dus achterwege gelaten.

³¹ Τερζάκης (1945: 148.)

³² Cf. Τερζάκης (1945: 153, 318, 319, 322, 327, 338, 339, 377, 378, 384, passim.) voor verwijzingen naar de vriendschapsrelatie tussen Sgouros en de Slaven.

sche ridders naar de slag bij Zonglo trekt. Tijdens de veldslag verdwijnt hij spoorloos en hij keert pas terug wanneer een zware hongersnood de bevolking van Morea teistert. Wanneer hij is teruggekeerd naar Kalamata komt hij opnieuw in contact met de Slavische minderheid maar in een andere gedaante. Zijn relatie met de Slavische gemeenschap wordt steeds beter. Zij laten al snel hun wantrouwen tegenover de Griek Sgouros varen wanneer het duidelijk wordt dat hij aan hun kant staat.

Tot nu toe kunnen we stellen dat Sgouros' houding tegenover de Slavische gemeenschap over het algemeen positief is. Hij begrijpt dat er in het begin wat wantrouwen is omwille van zijn Frankisch verleden omdat hij nu eenmaal ook zelf een merkwaardige evolutie (van vriend der Franken naar bevrijder van het volk) heeft doorgemaakt. Aan de vooravond van de opstand verandert echter Sgouros' relatie tot de Slaven. Hij voelt aan dat hun drijfveren om het kasteel in te nemen niet overeenstemmen met zijn eigen idealen, namelijk het kasteel teruggeven aan de Orthodoxie.³³ Fedor wordt enkel gedreven door wraak en gaat daarvoor het geweld niet uit de weg.

“Δεν είταν η πρώτη φορά που ο Ρωμιός καταλάβαινε πως οι βαθύτεροι σκοποί του διέφεραν από του Σλαύου. Το Γιαννιτσώτη, είτανε φανερό, τον κινούσε μονάχα η εκδίκηση, δίψα σκοτεινή να πάρει πίσω το αίμα που του χρωστούσαν.”³⁴

‘Het was niet de eerste keer dat de Griek (Sgouros) begreep dat zijn diepere drijfveren verschilden van die van de Slaaf (Fedor). De man van Giannitsa was duidelijk enkel en alleen uit op wraak, een duistere dorst naar bloed dat hem verschuldigd was.’

Sgouros wil zo weinig mogelijk slachtoffers bij de bestorming van het kasteel, zowel aan Slavische als aan Frankische kant. Hij wil enkel de Frankische ridders doden die een onmiddellijk gevaar vormen voor de veiligheid van de bestormers. Fedor heeft hier echter een heel andere mening over:

“- Ανέβα πρώτος αν σ' αρέσει³⁵, είπε ο Φεντόρ δύσθυμα, δίχως να τον κοιτάζει. Όμως, να ξέρεις: τον πρώτο Φράγκο που θα βρούμε απάνω, θα τον ματώσω εγώ. Είτανε και τούτο δηλωμένη του επιθυμία: Να πελεκήσει τον πρώτο Φράγκο φρουρό με το χέρι του.

- Θα χτυπήσουμε μονάχα όσους μας είναι επικίνδυνοι, είχε προτείνει ο Σγουρός. Τους άλλους θα τους ξαρματώσουμε και θα τους στείλουμε έξω, στους δικούς τους.

- Όχι, είχε φωνάζει ο Σλαύος μανιακά. Θα περάσουν όλοι τους από το λεπίδι!

Η αρχική του πρόθεση είτανε να σφάξουν όλη τη φρουρά κ' ύστερα να βάλουν φωτιά στα χτίσματα. Με κόπο μεγάλο κατάφερε ο Σγουρός να τον πείσει πως η πυρκαγιά δεν τους συνέφερε, αφού έτσι κι αλλιώς θα είταν αναγκασμένοι να βαστήξουν πολιορκία.”³⁶

‘- Ga dan als eerste naar boven, zei Fedor slecht gezind, zonder hem aan te kijken. Maar besef goed dat ik de eerste Frank die we boven tegenkomen zal doden.’

³³ “Την Καλαμάτα και το κάστρο της θα τα δώσει πίσω στην Ορθοδοξία.” [Τερζάκης (1945: 389.)]

³⁴ Τερζάκης (1945: 402.)

³⁵ Sgouros en Fedor bespreken wie als eerste de touwladders zal opklimmen om het kasteel in te nemen.

³⁶ Τερζάκης (1945: 402.)

Dit was duidelijk zijn intentie: de eerste Frankische wachter met zijn handen te bewerken.

- We zullen enkel die Franken bevechten die een gevaar betekenen voor ons, had Sgouros voorgesteld. De anderen zullen we ontwapenen en naar buiten sturen, bij hun eigen troepen.

- Neen, had de Slaaf bezeten uitgeroepen. We jagen ze allemaal over de kling!

Zijn oorspronkelijke plan was het hele kamp uit te moorden en daarna de gebouwen in brand te steken. Heel moeizaam was Sgouros erin geslaagd hem ervan te overtuigen dat een brand niet in hun belang was aangezien ze hoe dan ook gedwongen zouden zijn om een beleg te doorstaan.'

Hieruit blijkt nog maar eens hoezeer de verhouding tussen Sgouros en de aanvoeder van de Slaven, Fedor verstoord is. Ook na de succesvolle bestorming van het kasteel is er van Sgouros' vroegere vriendschap met de Slaven weinig meer te merken. "Κάπως αλλιώς τον είχε φανταστεί. Δε μίλησε. Κάρφωσε μονάχα πάνω του τα μάτια, και ξάφνου ένιωσε [ο Σγουρός] πως τον [= Φεντόρ] μισεί."³⁷ ('Hij had hem enigszins anders voorgesteld. Zijn blik bleef op hem rusten en plots voelde hij dat hij (Sgouros) hem (Fedor) haatte.') Fedor reageerde immers onverschillig wanneer Sgouros de brutale moord in het kasteel op twee Frankische ridders aanklaagt. Daarnaast wil Sgouros de plundering van het kasteel voorkomen. "Κανένας δε θα πάρει τίποτα αν δεν το ιδώ εγώ πρώτα."³⁸ ('Niemand zal iets nemen vooraleer ik het heb gezien.') De Slaven storen zich echter niet aan dit verbod en roven het hele kasteel leeg. Zij menen het 'recht' te hebben de bezittingen van de Franken te stelen omwille van het leed dat zij reeds te verduren kregen tijdens de Frankische bezetting.³⁹ De Slaven zinnen in de eerste plaats op wraak; een bittere nasmaak voor Sgouros na de geslaagde bestorming en inname van het kasteel. "Όλα είτανε τόσο διαφορετικά από ό,τι τα είχε φανταστεί... [...] η λεηλασία είχε αρχίσει."⁴⁰ ('Alles was zo verschillend met wat hij zich had voorgesteld. Het plunderen was begonnen.') Wanneer de Slaven onder leiding van Fedor ook de kamer van prinses Isabelle binnenvallen, roept Sgouros: "Πίσω, κλέφτες! ληστές!... Ανάθεμα! ντροπιάζετε το έργο μας."⁴¹ ('Achteruit, dieven!, rovers!... Vervloekt! Jullie beschamen ons werk.') Fedor geeft zijn gevolg teken dat ze toch mogen meenemen wat ze willen. Sgouros en Fedor staan hier dus lijnrecht tegenover elkaar. Wanneer de Slaven zwaar beladen met de spullen van de prinses de kamer hebben verlaten, zegt Sgouros: "Δεν ήρθαμε εδώ γι' αυτό. [...] Δεν είμαστε ληστές!"⁴² ('Daarvoor zijn we niet naar hier gekomen. We zijn geen rovers!') De kloof tussen Sgouros en de Slavische opstandelingen wordt steeds groter. "Με τους παλιούς του

³⁷ Τερζάκης (1945: 423.)

³⁸ Τερζάκης (1945: 423.)

³⁹ Vergelijk deze reactie met de beelden van de plunderingen kort na de 'bevrijding' van Irak in het voorjaar van 2003.

⁴⁰ Τερζάκης (1945: 424.)

⁴¹ Τερζάκης (1945: 428.)

⁴² Τερζάκης (1945: 428.)

φίλους ο Σγουρός δεν έκανε πια καθόλου σχεδόν συντροφιά.”⁴³ (‘Met zijn *oude* vrienden ging Sgouros bijna geheel niet meer om.’)

Het is duidelijk dat de houding van Sgouros tegenover de Slaven hier essentieel is veranderd in vergelijking met hun eerste vriendschappelijke contact. Sgouros heeft op het einde een heel andere visie op de Slaven en de vriendschap van in het begin is hier ver te zoeken. Er lijkt dus een wijziging te zijn opgetreden in de oorspronkelijke keuze van Terzakis om de Slaven in zijn roman op te nemen en de uiteindelijke versmading ervan.⁴⁴ De aanwezigheid van de Slavische minderheid in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* is dus niet volledig samenhangend. Vooraleer we hiervoor een verklaring zullen voor zoeken, is het nodig om ook Sgouros’ relatie met de Slavische Varia, dochter van Sergio, te bestuderen.

Tussen Isabelle en Varia

Al van bij het eerste contact met Varia, de dochter van Sergio, gebruikt Terzakis dezelfde stijl en woordenschat om een ontluikende liefde voor te stellen als hij aanwendde om de bloeiende liefde tussen Sgouros en prinses Isabelle te beschrijven. Sgouros ziet Varia voor het eerst bij zijn bezoek aan Giannitsa met Fedor. “Έπιασε να συλλογίζεται τη Βάρια, το τρυφερό της πρόσωπο, τα καστανόξανθα μαλλιά με τις σφιχτές πλεξούδες. Είδε τα χείλη τα παιδιάτικα να του χαμογελούν, τους χαμογέλασε αγνά κι αυτός...”⁴⁵ (‘De gedachte aan Varia kwam bij hem op, haar lieflijke gelaat, haar kastanjebruine haren met de smalle vlechten. Hij zag haar kinderlijke lippen glimlachen en hij glimlachte flauwtjes terug...’) In de nacht dat Sgouros bij het Slavische gezin bleef slapen, had Varia (getraumatiseerd door de verkrachting) voor het eerst in vier maanden rustig geslapen. De verschijning van de jongeman had haar blijkbaar niet onberoerd gelaten.

Na zijn vertrek uit het dorp verdwijnt Varia en haar Slavische omgeving voor lange tijd uit de gedachten van Sgouros. Varia duikt pas in het derde deel opnieuw op in het verhaal wanneer Sgouros een bezoek brengt aan Fedor om zijn lange afwezigheid te verklaren. Op het moment dat Sgouros er vertrekt, ziet hij Varia door het venster naar hem gluren. Toen Sgouros vernomen had dat Fedor en Petros, de oom en grootvader van Varia, gevangen waren genomen door de Franken was Sgouros onmiddellijk naar Giannitsa gegaan om Varia en haar broer naar Kalamata te brengen. Daar zou men immers proberen om het nodige geld te verzamelen om de gevangenen vrij te kopen. Na zijn redevoering op die bijeenkomst dwalen de gedachten van Sgouros even af wanneer hij de mooie verschijning van Varia ziet.⁴⁶

⁴³ Τερζάκης (1945: 435.) Ik bracht de cursivering zelf aan.

⁴⁴ Καστρινάκη (1999: 817.)

⁴⁵ Τερζάκης (1945: 160-161.)

⁴⁶ Τερζάκης (1945: 358.)

De lezer van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* vraagt zich in deze passage af wat de rol van Varia zal zijn in het vervolg van het verhaal. Terzakis lijkt hier wel aan te sturen op een liefdesrelatie tussen Sgouros en het Slavische meisje. De aanwezigheid van Sgouros had in elk geval een wonderlijke uitwerking op de nachtrust van Varia en haar schoonheid maakte indruk op hem. Bovendien is door zijn patriottisch reveil elke relatie met prinses Isabelle vanaf nu definitief uitgesloten. Kastrinaki komt tot dezelfde vaststelling en vraagt zich af of Terzakis oorspronkelijk een ander einde voor ogen had.

Toch maakt Terzakis ook aan deze liefde onverwacht een einde. Tegen alle verwachtingen in verschijnt Varia opeens in het kasteel van Kalamata. Ze komt speciaal naar Sgouros om hem te verwittigen van de komst van de Franken en hem nog de kans te geven de komende strijd te ontvluchten. Sgouros weigert dit en in het strijdgewoel verdwijnt Varia spoorloos. De ontluikende liefde tussen Sgouros en Varia komt hier dus definitief aan haar einde. Het is opvallend dat Varia in het verhaal net sterft op het moment dat de houding van Sgouros tegenover de Slaven ook ingrijpend is veranderd. Sgouros keert na de dood van Varia zelfs terug naar zijn oude liefde, prinses Isabelle; zij gaat echter niet in op de vraag van Sgouros om met hem mee te gaan.

Het plotse einde van de liefdesrelatie tussen de Griekse protagonist en de Slavische weerspiegelt naar mijn mening nogmaals de breuk in Sgouros' vriendschappelijke band met de Slaven. In de volgende paragraaf zullen we proberen de aanwezigheid van de Slaven en de veranderde visie erop te verklaren in het licht van de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Slaven en de Tweede Wereldoorlog

Terzakis' beschrijving van de relatie tussen Sgouros en Varia lijkt dus eveneens de veranderde houding ten opzichte van de Slavische minderheid weer te geven. Op basis van deze vaststellingen moeten we echter nog een reeks andere vragen beantwoorden: Wat heeft deze Slavische minderheid met de 'στροφή προς το παρόν'⁴⁷ te maken? Wie zijn de Slaven in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*? In het derde deel van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* is het duidelijk dat Terzakis naast de figuur van Sgouros heel veel aandacht besteedt aan een andere bevolkingsgroep op de Peloponnesus: de Slaven. Wat dreef Terzakis om deze bevolkingsgroep een cruciale rol te laten spelen in het derde deel van zijn historische roman? En bovenal, waarom wordt de visie op de Slaven zo ingrijpend aangepast aan het einde van de roman?

⁴⁷ Met 'στροφή προς το παρόν' bedoel ik hier de *παρόν*-component in de *στροφή προς το παρ<ελθ>όν*, met andere woorden, in hoeverre is de aanwezigheid van de Slavische minderheid in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* een verwijzing naar de Tweede Wereldoorlog?

Waarom die Slavische minderheid in Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ?

Eerst en vooral lag de keuze om de Slaven van Giannitsa in de roman op te nemen voor de hand. Als Terzakis de lijn van de historische werkelijkheid wilde volgen, moest hij wel de Slaven in zijn roman opnemen om de bezetting van het kasteel van Kalamata te kunnen behandelen. Alle bronnen zijn het er immers over eens: de Slaven uit het dorp Giannitsa slaagden erin om het geboortekasteel van Isabelle in te nemen en te bezetten. Het negeren van deze Slavische minderheid zou de historische werkelijkheid van de dertiende eeuw al te zeer geweld aandoen.

Toch moeten we toegeven dat de Slaven een protagonistenrol spelen in het derde deel. Hun lijden onder de Frankische bezetter wordt zeer gedetailleerd uitgewerkt. Sergio wordt terechtgesteld na de moord op een Frankische ridder die eerder zijn dochter Varia had verkracht, Fedor en Petros worden opgepakt voor hun weerstand tegen een Frank,... Terzakis gaat hier duidelijk veel verder dan de organisatie en uitvoering van de aanval op het kasteel van Kalamata. Ik meen dat de reden hiervoor onmiddellijk samenhangt met de vraag wie de Slaven eigenlijk zijn in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*.

Wie zijn de Slaven?

De Slaven in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* zijn naar mijn mening een verwijzing naar de periode waarin de roman geschreven werd. Om de aanwezigheid van de Slaven in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* te verklaren, moeten we bovendien een duidelijk onderscheid maken tussen de twee verschillende houdingen tegenover deze minderheid. Enerzijds moeten we aandacht hebben voor de positieve houding van Sgouros tegenover de Slaven, anderzijds is het duidelijk dat de veranderde houding ten opzichte van de Slavische minderheid in verband moet worden gebracht met een evolutie bij Terzakis.⁴⁸

Oorspronkelijk introduceert Terzakis de Slaven als helden en bondgenoten van de Grieken in hun strijd tegen de Frankische bezetter. Er is duidelijk sympathie van de Grieken, in de roman gesymboliseerd in de persoon van Sgouros, voor de Slaven die zwaar lijden onder de bezetting en met succes een aanval uitvoeren tegen de bezetter, de Franken. De aanvankelijk positieve houding tegenover de Slaven loopt, naar mijn mening, samen met de positieve houding die men in de eerste helft van de Tweede Wereldoorlog had tegenover de Russen. Ook zij voerden, net zoals de Slaven in de dertiende eeuw, een succesvolle strijd voor hun vrijheid. Toch houdt de vergelijking tussen de Slaven in de roman en de Russen hiermee niet op. Meerdere malen wijst Terzakis op het feit

⁴⁸ De veranderde houding van Sgouros tegenover de Slaven en de redenen daarvoor worden bij de vraag “Waarom verandering?” besproken.

dat de Slaven dezelfde geloofsleer belijden als de Grieken. De Slaaf Sergio wordt bijvoorbeeld bij zijn terechtstelling bijgestaan door een Griekse priester.⁴⁹

Op het moment dat Terzakis de eerste versie van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* herwerkt, spreekt heel Athene over de heroïsche figuur Timoshenko. Theotokas schreef in zijn dagboek op 14 december 1941 over deze bijzondere generaal die aan het hoofd stond van grote delen van het Russische leger in 1940-41:

“Ομαδικά προαισθήματα: [...] Ότι ο Τιμοσένκο θα φτάσει γρήγορα στα σύνορα της Ρουμανίας και τότε, και γι’ αυτόν τον λόγο, θα πρέπει οι Γερμανοί να εκκενώσουν τη Βαλκανική. Όλες αυτές οι εικασίες, που κυκλοφορούν στους αθηναϊκούς δρόμους, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η Αθήνα θα ελευθερωθεί γύρω στον Απρίλη. Οι έξαλλοι αισιόδοξοι προβλέπουν ως τότε το τέλος του γενικού πολέμου.”⁵⁰

‘Algemeen voorgevoel: dat Timoshenko snel de grenzen van Roemenië zal bereiken en dat daarom de Duitsers de Balkan zullen moeten ontruimen. Al deze gissingen, die circuleren in de Atheense straten, leiden tot het besluit dat Athene rond april bevrijd zal worden. De uitzinnige optimisten voorzien tegen dan het einde van de algemene oorlog.’

Er is dus duidelijk een mythevorming rond de figuur van Timoshenko en het geloof dat de Grieken misschien al in april 1942 (!) bevrijd zouden worden door de Russen. Theotokas schrijft nog verder over deze legendarische held: “Ο θρύλος του Τιμοσένκο. Η δόξα του. Ο άνθρωπος που νίκησε τους Γερμανούς!”⁵¹ (‘De mythe van Timoshenko. Zijn roem. De man die de Duitsers versloeg!’) Ik meen dat we in het licht van deze mythevorming rond de heroïsche daden van de Russen tegen de Nazi’s ook de aanvankelijk positieve houding ten opzichte van de Slaven in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* moeten zien. Zoals de Slaven met succes een aanval uitvoeren op de Frankische bezetter, zo slagen ook de Russen erin overwinningen te behalen op het Nazileger.

Ik meen dat dit, naast de historische ‘dwang’, de belangrijkste reden is waarom Terzakis *initieel* heeft besloten om zoveel aandacht te besteden aan de Slaven en hen laat optreden als protagonisten in het derde deel.

Waarom verandering?

Toch stelden we vast dat de voorstelling van de Slaven in de roman geen coherentie vertoont maar dat er integendeel een significante verandering optreedt. Het beeld dat we van de Slaven krijgen tijdens de bezetting van het kasteel van Kalamata is essentieel veranderd ten opzichte van het vriendschappelijke beeld dat we van de Slaven kregen bij de voorbereidingen voor de aanval. Ik meen samen met Kastrinaki dat “*Prinses Isabelle* verandert terwijl ze geschreven wordt.”⁵²

⁴⁹ Τερζάκης (1945: 141.) Cf. Τερζάκης (1945: 347.) voor een andere verwijzing naar de religie die de Grieken met de Slaven verbindt.

⁵⁰ Θεοτοκάς (s.d.: 322-323.)

⁵¹ Θεοτοκάς (s.d.: 323.)

⁵² Καστρινάκη (1999: 817.)

Rond bladzijde 402 hebben we in *H Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* een duidelijke verandering vastgesteld in het beeld dat we van de Slaven krijgen. De keuze van Terzakis om de Slavische minderheid in zijn roman op te nemen, wordt niet langer bepaald door een positieve visie op hun Slavische verwanten in Rusland maar door hun ideologisch verwante zielsgenoten in Griekenland: de communisten. Kastrinaki verklaart deze metamorfose door de gebeurtenissen van december 1944.

“Αν για μία στιγμή πίστεψε [ο φιλελεύθερος αστός (= Τερζάκης)], όπως όλοι, στην αναγκαιότητα μιάς πλήρους αναδιάρθρωσης της κοινωνίας, η εξέγερση των βιλάνων του Δεκέμβρη του ’44 [...] τον κάνει να ανακρούσει πρύμναν. Οι βανδαλισμοί κατά την εξέγερση των βιλάνων στο έργο απηχούν, κατά πάσα πιθανότητα (εφόσον το μυθιστόρημα τυπώνεται τον Ιούλιο του ’45), τις βίαιες εκτροπές της εξέγερσης στην Αθήνα.”⁵³

‘Als Terzakis [de liberale bourgeois], zoals iedereen, een moment heeft geloofd in de noodzaak van een volledige herschikking van de maatschappij, dan heeft de opstand van de ‘boeren’ in december ’44 Terzakis’ koers doen wijzigen. De vandalismen tijdens de opstand van de ‘boeren’ in het werk weerspiegelen naar alle waarschijnlijkheid (aangezien de roman in juli ’45 werd gedrukt) de gewelddadige onregelmatigheden van de opstand in Athene.’

Terzakis zou dus de Slavische boot van zich afduwen onder invloed van de gebeurtenissen tijdens de Dekemvriana.⁵⁴

In een tweede stadium (na de ingrijpende verandering van de visie op de Slaven) worden de Slaven bijgevolg gelijkgesteld met de communistische verzetsbewegingen in Griekenland. De overstap van Russen naar de communistische verzetsbewegingen (EAM/ELAS) als identificatie voor de Slaven in de roman is niet zo verwonderlijk. Deze bewegingen hadden immers nauwe banden met hun ideologische verwanten in Rusland en behoorden eveneens tot de dagelijkse realiteit van het verzet in Griekenland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Misschien is deze uitspraak van Varia wel een indirecte verwijzing naar de ontwrichte families waarin vooral vrouwen overblijven die dan een rol spelen in het links-georiënteerde verzetsleger⁵⁵: “Ο πατέρας μου πέθανε, λέει το κορίτσι με βαθειά φωνή, η μητέρα μου πέθανε, ο αδερφός μου, ο παππούς μου, ο θείος μου

⁵³ Καστρινάκη (1999: 817.)

⁵⁴ Toen het communistische verzetsleger de eis kreeg van de regering tot ontwapening en Griekse politiemannen op 3 december 1944 vuurden op ongewapende EAM-betogers, braken gevechten uit in de straten van Athene die zouden duren tot 11 januari 1945.

⁵⁵ Braeckman (1997: 92.) Mazower citeert uit een pamflet van het verzet om de rol van de vrouw te illustreren: “In today’s struggle for liberty the mass participation of the modern girl is especially impressive. [...] In city demonstrations we see her a pioneer, a fighter, courageous and defying death; first in the line of battle the country girl defends her bread, her crops; but we see her even as an *andartissa*, wearing the crossed belt of the andartes, and fighting like a tigress.” [Mazower (1994: 279.)] Vergelijk het beeld van deze vrouw met dat van Varia die ook strijdt in de voorste linies bij de uitval en de dood niet vreest. [Τερζάκης (1945: 455.)]

θα πεθάνουν. Η φαμίλια μας είναι ξεγραμμένη.”⁵⁶ (‘Mijn vader is dood, zei het meisje met diepe stem, mijn moeder is dood, mijn broer, grootvader en oom zullen sterven. Onze familie is weggevaagd.’)

Ik meen evenwel dat Kastρινaki een chronologische fout maakt in haar redenering. In haar interpretatie gaat ze ervan uit dat één vijfde van de roman nog geschreven werd na de straatgevechten in Athene gedurende december 1944.⁵⁷ Dit is een heel opvallende uitspraak, temeer omdat Terzakis al in september 1943 duidelijk maakte dat de roman zo goed als klaar was.⁵⁸ Ik meen dus dat de verklaring voor de plotse verandering van de visie op de Slaven in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* vroeger dan december 1944 moet gezocht worden. Ik ga wel akkoord met de stelling dat de verandering onder andere te maken heeft met de rol van EAM/ELAS in Griekenland.

Het is opvallend dat ook de visie op het EAM/ELAS een soortgelijke verandering heeft ondergaan als het beeld van de Slaven in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*. Omdat Terzakis’ dagboek grote hiaten vertoont tussen 24 april 1941 en 22 september 1944, zal ik het dagboek van Theotokas, een andere liberale auteur uit Athene, gebruiken om de veranderde opvatting over het communistische verzetsleger te illustreren. We zullen opmerken dat die visie reeds in 1943 gewijzigd is en dat het dus waarschijnlijk niet tot de Dekemvriana van 1944 heeft geduurd vooraleer Terzakis beslist heeft om het oorspronkelijk vriendschappelijke beeld van de Slaven aan te passen in negatieve zin.

Op 7 juli 1941 schreef Theotokas dat de stemming in Griekenland op dat moment eerder “φιλοκομμουνιστικά” was.⁵⁹ De visie van Theotokas op de linkse verzetsgroeperingen verandert echter naarmate duidelijk wordt dat ze niet alleen uit zijn op het bevrijden van het vaderland, maar dat ze hun communistische ideeën ook opdringen aan de zogeheten ‘bevrijde’ gebieden. Het oordeel over de communistische vrijheidsstrijders verergert nog wanneer er berichten komen dat de verzetsbewegingen ook onderling slaags geraken.

“Η εντύπωση είναι ότι οι κομμουνιστικές ομάδες προσπαθούν να εδραιωθούν στη «σπονδυλική στήλη» της Ελλάδας, δηλαδή στις περιοχές που δεσπίζουν τη γραμμή Αθήνας-Θεσσαλονίκης. Η στρατηγική τους είναι φανερή. Ταυτόχρονα άρχισαν να παρουσιάζονται ως κοινωνική Επανάσταση και να εφαρμόζουν εδώ και εκεί ένα είδος πρωτόγονο σοβιετισμό. Στις περιοχές αυτές φαίνεται ότι κατόρθωσαν ν’ αποκτήσουν το μονοπώλιο της στρατιωτικής δράσης, εκτοπίζοντας με διάφορους

⁵⁶ Τερζάκης (1945: 437.) Deze uitspraak komt bovendien pas in de roman voor op het moment dat het beeld van de Slaven reeds ingrijpend is veranderd.

⁵⁷ Het boek werd in juli 1945 voor het eerst gedrukt.

⁵⁸ Bij de publicatie van het hoofdstuk *Hierro, despierta te!* in de *Νέα Εστία* schrijft Terzakis in een voetnoot: “Κεφάλαιο από το ηρωϊκό μυθιστόρημα *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*, που βρίσκεται περί το τέλος της συγγραφής του.” [Τερζάκης (1943: 1129.)] Kastρινaki lijkt in haar artikel niet van de publicatie van dit hoofdstuk af te weten. Ze vermeldt enkel de eerste versie en gaat dan onmiddellijk over naar de tweede versie.

⁵⁹ Θεοτοκάς (s.d.: 267.)

τρόπους τ' αντίθετα ανταρτικά στοιχεία. [...] ένα προαίσθημα εμφυλίου κοινωνικού πολέμου [...]."⁶⁰

'Ik heb de indruk dat communistische groeperingen zich proberen te consolideren in de ruggengraat van Griekenland, namelijk in de streken die de lijn Athene-Thessaloniki domineren. Hun strategie is duidelijk. Tezeldertijd zijn ze begonnen zich te presenteren als de sociale Revolutie en her en der een soort primitief sovjetisme toe te passen. Het lijkt erop dat ze in die streken erin geslaagd zijn het monopolie van militaire activiteit te verwerven door op allerhande manieren tegengestelde verzetsbewegingen uit te schakelen. [...] het voorgevoel van een sociale burgeroorlog [...].'

Deze passage, geschreven op 14 april 1943, is eveneens de eerste plaats in het dagboek van Theotokas waarin openlijk over een burgeroorlog wordt gesproken. In september 1943, op een moment dat Terzakis de laatste hoofdstukken van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* schrijft, vallen geregeld dodelijke slachtoffers in Athene ten gevolge van gevechten tussen de verschillende vrijheidsbewegingen.

*“Χτες πάλι (μα γενικά όλον τον τελευταίο καιρό) συμπτώματα εμφυλίου πολέμου, στην Αθήνα, ανάμεσα σ' εαμικούς και αντιεαμικούς. Νεκροί και λαβωμένοι εδώ και εκεί. [...] Το κύριο θέμα που απασχολεί σήμερα την κοινή γνώμη είναι το ενδεχόμενο ενός εμφυλίου πολέμου.”*⁶¹

'Gisteren (maar over het algemeen de laatste tijd) opnieuw uitingen van een burgeroorlog in Athene, tussen aanhangers van het EAM en tegenstanders ervan. Her en der doden en gewonden. [...] Het hoofdthema dat de publieke opinie vandaag bezighoudt, is de mogelijkheid van een burgeroorlog.'

De oorspronkelijke bedoeling van het verzet, namelijk het vaderland bevrijden van de As-troepen, moet blijikbaar plaats maken voor de strijd om de macht over Griekenland.⁶² Tijdens deze “duistere tijd”⁶³ merkt Theotokas op 17 oktober 1943 nog het volgende op:

*“Το παράδοξο των ημερών που ζούμε είναι τούτο: ότι για πρώτη φορά όλα τα κόμματα και οι οργανώσεις της Ελλάδας παρουσιάζουν χωρίς εξαίρεση το ίδιο ακριβώς πρόγραμμα (δημοκρατικές ελευθερίες και μετριοπαθής σοσιαλισμός), στην πράξη όμως έχουν κηρύξει εμφύλιο πόλεμο και σκοτώνονται αναμεταξύ τους όπως ποτέ δε σκοτώθηκαν οι Έλληνες στους πολιτικούς τους αγώνες.”*⁶⁴

'Het paradoxale van de dagen die we beleven, is het volgende: voor de eerste keer presenteren alle partijen en organisaties in Griekenland zonder uitzondering precies hetzelfde programma (democratische vrijheden en gematigd socialisme), maar in de praktijk hebben ze een burgeroorlog afgekondigd en doden ze elkaar zoals Grieken elkaar in de loop van hun politieke conflicten nooit eerder gedood hebben.'

Uit de vermelde passages blijkt duidelijk dat al in 1943 de waardering voor de communistische bevrijdingsbewegingen ver zoek is in het liberale kamp. De toestand verergert nog in 1944, zodat Theotokas op 21 juli zelfs spreekt van to-

⁶⁰ Θεοτοκάς (s.d.: 411-412.)

⁶¹ Θεοτοκάς (s.d.: 444.)

⁶² Theotokas schrijft in zijn dagboek op 1 oktober 1943 over “γεγονότα τρελά”: Partisanen van het EAM hebben op Samos Britse soldaten aangevallen en gedood! Er zijn zelfs geruchten dat dorpelingen worden terechtgesteld door de ‘vrijheidsstrijders’. [Θεοτοκάς (s.d.: 445.)]

⁶³ Θεοτοκάς (s.d.: 446.): 12 oktober 1943.

⁶⁴ Θεοτοκάς (s.d.: 447.)

tale anarchie in Griekenland.⁶⁵ In Terzakis' dagboek zien we dezelfde thema's terugkeren. Hij neemt eveneens een sceptische houding aan tegenover de 'bevrijding' door de communisten en ergert zich aan het communistische belang dat boven de bevrijding gesteld wordt. Op 14 oktober 1944 zet Terzakis zijn gedachten in staccatostijl op papier.

“Τρεις ημέρες «λευτεριάς» – ούτε μιά στιγμή χαράς.⁶⁶ [...] Ο κόσμος έτρεχε προς την Ομόνοια χωρίς να ξέρει τί τρέχει και τί θέλει. Ξαναμπήκα στο σπίτι κι ενώ έβγαζα να τους αφήσω λεπτά για ψώνια με πήρανε τα κλάμματα. «Κάνετε το σταυρό σας, παιδιά μου», τους λέω, «γιατί ξανάδαμε τη σημαία μας κρεμασμένη.» «Γιατί κλαις, μπαμπά;» με ρωτάει ο Μιμάκος. «Άμα μεγαλώσεις, παιδί μου», του απαντώ, «θα καταλάβεις γιατί κλαίω.» [...] Στους δρόμους προεκλογική κίνηση. ΕΑΜ, ΚΚΕ, ΕΛΑΣ. Πουθενά η Ελλάδα. Δευτερη μέρα: Παρελάσεις. Τα ίδια και χειρότερα. [...] Τρίτη μέρα. Ακόμα χειρότερα.»⁶⁷

‘Drie dagen ‘vrijheid’ – niet één moment van vreugde. [...] Het volk liep naar Omonia zonder te weten wat er aan de hand was en wat het wou. Ik ging terug het huis binnen en terwijl ik hen geld gaf voor boodschappen welden de tranen in mij op. ‘Maak jullie kruisteken, mijn kinderen’, zei ik hen, ‘want we hebben onze vlag opnieuw aan de galg gezien.’ ‘Waarom ween je, papa?’ vroeg m’n kleine Dimitris. Wanneer je wat groter zult zijn, jongen,’ antwoord ik hem, ‘zal je begrijpen waarom ik ween.’ [...] Op de straten is er beweging zoals net voor de verkiezingen. ΕΑΜ, ΚΚΕ, ΕΛΑΣ. Nergens Griekenland. Tweede dag. Optochten. Hetzelfde en nog erger. [...] Derde dag. Nog erger.’

Uit deze tekst blijkt duidelijk hoezeer de bevrijding, waarnaar zo hard verlangd werd, een grote teleurstelling is voor Terzakis omdat er bij het ΕΑΜ/ΕΛΑΣ/ΚΚΕ geen plaats meer is voor ‘Griekenland’: “Πουθενά η Ελλάδα.” Griekenland hangt aan de galg, “η σημαία μας κρεμασμένη”. Terzakis voelt zich als een vreemdeling in eigen land...

Er is echter meer aan de hand in Griekenland op het moment dat Terzakis zijn historische roman herwerkt. De connectie tussen de Slavische minderheid in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* en de communistische verzetsbewegingen in Griekenland wordt niet enkel verklaard door een ideologische verwantschap met de Russen. Anno 1943 laten de Slaven immers weer van zich horen en spelen ze een actieve rol in het politieke debat van toen. Deze keer betreft het weliswaar niet de Slavische bevolking op de Peloponnesus in de dertiende eeuw, die op dat moment (1943) sinds lang geassimileerd was, maar wel de Slaven in Noord-Griekenland. In deze zin moet ook het “θέμα εθνικής μειονότητας” (‘thema van een nationale minderheid’) bij Dimadis⁶⁸ begrepen worden wanneer hij kort de invloed van de Tweede Wereldoorlog op *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* bespreekt.

⁶⁵ Θεοτοκάς (s.d.: 486.)

⁶⁶ Cf. Sgouros' verzuchting in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*: “Ω! τί πικρό και ματωμένο πράμα που είναι η λευτεριά του ανθρώπου...” (‘Ach, hoe bitter en bebloed is de vrijheid van de mens...’) [Τερζάκης (1945: 429.)]

⁶⁷ Τερζάκης (1999: 897-898.)

⁶⁸ Δημάδης (1991: 121.)

“Belgrado en Skopje benadrukten, van bij de oprichting van de autonome deelstaat in 1943, steeds weer het bestaan van delen van deze zogenaamde ‘Makedonische natie’ die buiten de grenzen van de deelstaat leefden, nl. in Griekenland en Bulgarije, en dus nog moesten bevrijd worden.”⁶⁹ Vanaf 1943 zit de lont dus opnieuw in het kruitvat. De nationale integriteit van Terzakis’ vaderland werd ernstig bedreigd en Griekenland zag de kansen om heelhuids uit de oorlog komen met de dag slinken. De explosieve situatie in het noorden bereikt een dramatisch hoogtepunt wanneer de aanhangers van de Ochrana⁷⁰ tijdens de laatste maanden van de Bezetting in groep overlopen naar het Slavomacedonische Nationaal Bevrijdingsfront (SNOF), homogeen Slavische eenheden die opereerden in het kader van het Griekse communistische weerstandsleger, de ELAS.⁷¹

Op de vraag waarom Terzakis het beeld van de Slaven zo drastisch aanpast in de loop van zijn roman moet naar mijn mening bijgevolg een dubbel antwoord worden gegeven. Enerzijds bepaalde de veranderde visie op de communistische verzetsbewegingen de beeldvorming van de Slaven in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*. Anderzijds droeg de onrust, veroorzaakt door de Slaven in Noord-Griekenland, bij tot een negatieve appreciatie van de Slavische minderheid in deze historische roman. Het is dus heel belangrijk om een essentieel onderscheid te maken tussen het oorspronkelijke opzet van Terzakis om de Slaven voor te stellen en de sterk veranderde houding van de Griek Sgouros tegenover de Slaven aan het einde van de roman. In de vriendschappelijke verhouding tussen Sgouros en de Slavische gemeenschap herkenden we de positieve houding van de Grieken tijdens de Tweede Wereldoorlog tegenover de Russen. Net zoals de Slaven in de dertiende eeuw een succesvolle strijd voerden voor hun vrijheid, zo slaagden de Russen er ook in de opmars van het Nazileger te stuiten. Wanneer echter duidelijk wordt dat hun ideologische zielsverwanten in Griekenland en de Slavische minderheid in Noord-Griekenland niet uit zijn op de bevrijding van het Griekse vaderland maar vooral een machtspositie willen innemen en daarvoor het doden van landgenoten niet schuwen, wordt het beeld van de Slaven in de roman plots vijandelijk en komt er een definitief einde aan de mogelijke liefde tussen Varia en Sgouros. De gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog en de opkomende burgeroorlog verklaren dus de incoherentie in de voorstelling van de Slaven van Giannitsa.

⁶⁹ De Boel (1993: 34.)

⁷⁰ De talrijke Slavischtalige bevolking van westelijk Grieks Macedonië liet zich incorporeren in veiligheidstroepen, bekend als ‘Ochrana’. De Boel (1993: 33.)

⁷¹ De Boel (1993: 33.)

Στροφή προς το παρ<ελθ>όν

Ons onderzoek naar het schrijfproces van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* heeft aangetoond dat de roman reeds tijdens het Metaxasregime werd geschreven maar pas zijn definitieve vorm kreeg tijdens de bezetting van Griekenland in de Tweede Wereldoorlog. De ingrijpende verandering van de politieke en sociale situatie in Griekenland speelde een bepalende rol in de belangrijke inhoudelijke verschillen tussen de twee versies. We kunnen veronderstellen dat deze verandering ook Terzakis' bedoelingen met deze roman heeft beïnvloed. Daarnaast hebben we vastgesteld dat de opkomende burgeroorlog zijn sporen heeft nagelaten in de laatste hoofdstukken van de tweede versie van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*. Het minste dat we over Terzakis' historische roman kunnen zeggen, is dus dat “*Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* αλλάζει ενώ γράφεται.” (*Prinses Isabelle* verandert terwijl ze geschreven wordt.)⁷² Daarom is het belangrijk om bij het bepalen van Terzakis' bedoelingen een duidelijk onderscheid te maken tussen de verschillende versies. De datering is essentieel om de conceptie van het werk te begrijpen binnen de politieke en maatschappelijke gebeurtenissen uit dezelfde periode.

Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ^a (1937-1938)

De eerste versie van Terzakis' historische roman kwam tot stand op het moment dat de Griekse democratie plaats had moeten maken voor een dictatoriaal bewind. In deze periode verkeert de liberale ideologie in grote crisis en gaan de auteurs op zoek naar een nieuwe identiteit. De vernieuwing was echter al vroeger ingezet. Reeds in zijn *Ελεύθερο Πνεύμα* pleitte Theotokas voor een literatuur die zich zou bevrijden van de exclusieve banden met het eigen verleden. De Generatie van '30 keek op naar de Europese literatuur en wilde de eigen literatuur op een Europees niveau tillen.

Ik meen dat we op deze manier ook de houding van Sgouros tegenover de Frankische ridders moeten verklaren in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ^a*. De Griekse protagonist van Terzakis' roman laat zich meerdere keren ontvallen dat hij opkijkt naar de Frankische ridders en hun idealen. “Τα αισθήματα που κυριαρχούν είναι εκείνο της «αστόχαστης παλικάριάς» και της άμιλλας με τους Δυτικούς.” (‘De voornaamste gevoelens zijn de onbedachtzame dapperheid en de wedijver met de Westerlingen.’)⁷³ Hij respecteert hen om hun dapperheid en trots: “μεσ’ την ψυχή του είχε ζηλοφθονήσει τη λεβεντιά τους, την αγερωχία τους, την πολεμόχαρη ανατροφή, κάτι σαν πόθος άμιλλας, μια ξεσυνέρια βασανιστική είχε κυριέψει την ψυχή του.” (‘Diep in zich was hij jaloers op hun dapperheid, hun trots, de oorlogszuchtige opvoeding, zoiets als een verlangen naar wedijver,

⁷² Καστρινάκη (1999: 817.)

⁷³ Καστρινάκη (1999: 813.)

een folterende rivaliteit had zich van zijn ziel meester gemaakt.’)⁷⁴ Zijn ontzag voor de Frankische ridders waarmee hij zich graag zou willen identificeren, loopt dus parallel met de houding van de liberale auteurs tegenover de West-Europese literatuur in de jaren ’30: enerzijds het opkijken naar het westen (“παλικαριά”), anderzijds het plaatsen van de eigen literatuur in Europese context (“άμιλλα”).

Hun ontzag voor de Westerse literatuur ging natuurlijk niet zo ver dat ze hun eigen culturele traditie overboord zouden gooien. De Generatie van ’30 had niet alleen de blik gericht op het Westen maar had tegelijk aandacht voor de eigen wortels. Om de nieuwe identiteit van de Generatie van ’30 vorm te geven was een onderzoek naar de eigen volksoverlevering nodig. In dezelfde periode start het onderzoek naar de teksten van Makrygiannis en gaat Dimaras op zoek naar de Nieuwgriekse culturele traditie tijdens de Turkocratie.

Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ^a verschijnt in de periode dat de Generatie van ’30 de antwoorden op de vraag wat het betekent om een Griek te zijn in het verleden zoekt. Door het schrijven van een historische roman stelt Terzakis eigenlijk ook een belangrijke periode uit de Griekse geschiedenis voor aan het lezerspubliek: de Frankocratie. Het behandelen van het verleden in zijn roman is “η επιστροφή στον εαυτό μας, η ανακάλυψη της ατομικής μας εθνικής υπόστασης.”⁷⁵ (‘De terugkeer naar onszelf, de ontdekking van onze individuele nationale persoonlijkheid.’) Eén jaar na de instelling van het dictatoriale regime van 4 augustus 1936 wil Terzakis de binnenlandse crisis overstijgen door in zijn roman een periode te behandelen die reeds de sporen van het Hellenisme bevat. Terzakis wil met zijn historische roman in 1937-1938 vooral de nadruk leggen op de culturele overlevering van het Hellenisme om zo de cohesie binnen de Griekse gemeenschap te verhogen, een cohesie die sinds de instelling van het Metaxasregime onder zware druk stond.⁷⁶

Vandaar dat Terzakis voorafgaand aan de eerste aflevering van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*^a een citaat overneemt uit het werk van Goethe waarin het eigen vaderland voorop staat:

“Η χωρ’ αυτή που εσένα μοναχά κοιτά,
τους ανθινούς της θησαυρούς στρώνει μπροστά σου.
Δικός σου ο κόσμος όλος, μα κι’ απ’ όλονε
τον κόσμο στην πατρίδα σου να δώσεις την καρδιά σου!”⁷⁷

⁷⁴ Τερζάκης (1937-1938: aflevering 58: 5/1/1938.)

⁷⁵ Aldus Terzakis op 27 maart 1937 in de *Νεοελληνικά Γράμματα*. [geciteerd bij Δημάδης (1991: 127.)]

⁷⁶ Δημάδης (1991: 88.)

⁷⁷ Τερζάκης (1937-1938: aflevering 1: 7/11/1937.) = Τερζάκης (1945: 7.) In de woorden van Goethe zelf [Goethe (1992: 140.)] (Faust, tweede deel, derde bedrijf “*Innerer Burghof*”: vers 9522-9525):

De dubbele blik van de Generatie van '30, namelijk enerzijds naar het Westen en anderzijds naar de eigen culturele overlevering, wordt zeer treffend weergegeven in de eerste versie van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*. Sgouros kijkt op naar de Franken en hun waarden, maar hij beseft bovendien dat zij zijn land bezetten; vandaar “Τους μισούσε και τους εθαύμαζε...”⁷⁸ (‘Hij haatte en bewonderde hen tegelijk.’) Van een sterke patriottische boodschap is zeker nog geen sprake. De protagonist ontwikkelt zich pas in de tweede versie tot een vrijheidsstrijder wanneer Sgouros als het ware letterlijk en figuurlijk verrijst. Misschien moeten we ook het happy-end van de eerste versie in verband brengen met de dubbele blik van de Generatie van '30. De liefde tussen prinses Isabelle, symbool in de roman voor de Westerse aanwezigheid op de Peloponnesus, en Sgouros, symbool voor het Griekse volk, wordt mogelijk gemaakt.

Hierro, despierta te! (1943)

Aan het dictatoriale regime van Metaxas kwam een einde door de inval van de Nazi's. In 1939 was het al duidelijk dat Europa zich aan de vooravond van een grote oorlog bevond.⁷⁹ Precies in deze periode besloot Terzakis zijn roman te herwerken. De gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog hadden een bepalende invloed op *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* en de roman onderging een metamorfose.

In de loop van 1943 is er een kentering merkbaar in de evolutie van de oorlog. Na de slag bij Stalingrad (september 1942 – februari 1943), een keerpunt in de Tweede Wereldoorlog, is het niet meer zo vanzelfsprekend dat Nazi-Duitsland zegevierend uit de oorlog zou komen. Bovendien worden de bevrijdingsbewegingen in Griekenland steeds sterker. Het klimaat is dus essentieel veranderd in vergelijking met het begin van de oorlog. De overwinning neigt vanaf nu naar de kant van de Geallieerden en de bevrijding van de onderdrukte bevolking wordt meer dan een droom en komt binnen handbereik.

Ik meen dat we in dit tijds kader ook de reden voor de publicatie van *Hierro, despierta te!* moeten zoeken. Net zoals de Nazi's een beslissende nederlaag leden bij Stalingrad in februari 1943, zo lijden de Franken in dit hoofdstuk (ge-

“Dies Land, allein zu dir gekehret,
Entbietet seinen höchsten Flor;
Dem Erdkreis, der dir angehöret,
Dein Vaterland, o zieh es vor!”

“Dit land roept om u te begroeten
zijn schoonste bloesems in 't geweer
al ligt de wereld aan uw voeten,
o, gun uw vaderland de eer!”

Nederlandse vertaling van Ard Posthuma: J.W. Goethe (2001), *Faust. Een tragedie*, Amsterdam, blz. 383.

⁷⁸ Τερζάκης (1937-1938: aflevering 39: 15/12/1937.) Dit citaat werd in licht gewijzigde vorm overgenomen in Τερζάκης (1945: 106.)

⁷⁹ Op 1 september 1939 viel het Duitse leger Polen binnen en op 3 september verklaarden Engeland en Frankrijk, bondgenoten van Polen, de oorlog aan Duitsland. [Σφουρόρα (2001: 340.)]

publiceerd in september 1943) uitdrukkelijk de nederlaag tegen de Lluria. Het hoofdstuk vervangt bovendien het happy-end van de eerste versie. Dit betekent dat de liefde tussen Sgouros en prinses Isabelle (en bij uitbreiding de band tussen Griekenland en het Westen), die mogelijk was gebleken in de eerste versie, hier tot een abrupt einde komt: Sgouros verdwijnt in dit hoofdstuk spoorloos van het slagveld! Ten slotte speelt de Frankische bezetter, waartoe uiteraard ook prinses Isabelle behoort, in dit hoofdstuk een andere rol. De Franken worden hier voor het eerst voorgesteld als een ander ras waarmee de Grieken niet kunnen verbroederen. Door het actualiseren van de Frankische bezetter geeft Terzakis in dit hoofdstuk duidelijk aan dat de uiteindelijke versie moet worden onderscheiden van de eerste versie.

Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ (1945)

De hoopvolle verwachting van de bevrijding maakt vanaf 1943 langzaam aan plaats voor het besef dat de Tweede Wereldoorlog voor Griekenland zou eindigen in een burgeroorlog die het land intern zou verscheuren. De publicatie van de roman in boekvorm in 1945 komt op het moment dat de burgeroorlog aan de derde ronde is begonnen. In deze versie wordt de weg die reeds werd ingeslagen door *Hierro, despierta te!* voortgezet. De historische roman ademt, zeker in het (nieuwe) derde deel, de sfeer van de Tweede Wereldoorlog uit zonder ooit te vervreemden van de Frankische Peloponnesus in de dertiende eeuw. De hedendaagse elementen geven de roman echter wel een extra dimensie mee. *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* wordt een roman die op verschillende niveaus gelezen en geïnterpreteerd kan worden.

Door de verwerking van eigentijdse elementen krijgt *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* naar mijn mening ook een sterkere (hedendaagse) boodschap mee dan in de eerste versie het geval was. We vinden Terzakis' στροφή προς το παρ<ελθ>όν in de uiteindelijke versie dus terug op twee niveaus⁸⁰: enerzijds wordt het heden verwerkt in het verleden, anderzijds dragen deze elementen bij tot de hedendaagse boodschap die deze historische roman uitdraagt. Deze boodschap wordt trouwens actueler wanneer het duidelijk wordt dat de Tweede Wereldoorlog voor Griekenland zal eindigen in een burgeroorlog.

De vaderlandsliefde van Terzakis⁸¹ werkt sterk door in de tweede versie van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*. Al van in de nieuwe inleiding tot de roman wordt duidelijk gesteld dat er een einde komt aan de liefde tussen prinses Isabelle en

⁸⁰ In de eerste versie werkte de στροφή προς το παρ<ελθ>όν op één niveau, namelijk dat van de hedendaagse boodschap (opkijken naar het Westen en voorstellen van de eigen volksoverlevering tijdens de Frankocratie).

⁸¹ Angelos Terzakis was zelf erg begaan met de situatie waarin zijn vaderland zich bevond. Wanneer op 28 oktober 1940 de Grieks-Italiaanse oorlog uitbreekt, meldt Terzakis, ondanks zijn zwakke gezondheid, zich onmiddellijk aan bij het leger om aan het Albanese front mee te strijden.

Sgouros. In datzelfde deel, geschreven tijdens de Tweede Wereldoorlog, ontpropt Sgouros zich tot een vrijheidsstrijder die de kant van het volk kiest. Bij zijn 'verrijzenis' erkent hij de 'Griek' in zichzelf en wordt zich bewust van zijn nieuwe opdracht. De beschrijving van de slechte levensomstandigheden van de onderdrukte bevolking neemt elk gevoel van respect voor de Frankische bezetter weg en ondersteunt zo de patriottische boodschap van *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*.

De verwijzingen naar de Griekse Onafhankelijkheidsstrijd ondersteunen eveneens deze hedendaagse boodschap, namelijk "η γενικότερη προσπάθεια ανόρθωσης των εθνικών ιδανικών"⁸² ('de meer algemene poging tot herstel van de nationale idealen'). In de eerste versie werd deze boodschap (het onderzoeken van de eigen wortels om te vinden wat de Grieken met elkaar verbindt) nog gecombineerd met het opkijken naar het Westen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog valt het ontzag voor de Frankische ridders echter volledig weg en verkiest Sgouros de belangen van zijn volk boven zijn persoonlijke gevoelens voor prinses Isabelle.

De boodschap van Terzakis met *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* wordt nog veel actueler als we deze roman in het licht stellen van de burgeroorlog die al wild om zich heen slaat tijdens de Bezetting. Griekenland is intern verscheurd en de cohesie onder de Griekse bevolking is meer dan ooit tevoren ver te zoeken. "[...] Έχουν κηρύξει εμφύλιο πόλεμο και σκοτώνονται αναμεταξύ τους όπως ποτέ δε σκοτώθηκαν οι Έλληνες στους πολιτικούς τους αγώνες."⁸³ ('Ze hebben een burgeroorlog afgekondigd en doden elkaar zoals Grieken elkaar in de loop van hun politieke conflicten nooit eerder gedood hebben.'). schrijft Theotokas reeds op 17 oktober 1943.

Onder invloed van deze nieuwe omstandigheden heeft Terzakis het beeld van de Slavische minderheid in *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* ingrijpend aangepast. De relatie tussen Sgouros en de Slaven is in de laatste hoofdstukken van de roman niet langer vriendschappelijk en ook de ontluikende liefde tussen Sgouros en de Slavische Varia komt tot een abrupt einde.

Terzakis legt in hoofdstuk III.16 *Το κάστρο (I)* heel sterk de nadruk op de plundering van het kasteel door de Slaven. Na de geslaagde bestorming van het kasteel van Kalamata heerst er totale anarchie over de Slavische vrijheidsstrijders.⁸⁴ De Frankische ridders die het kasteel bewaakten, werden koelbloedig vermoord, terwijl Sgouros uitdrukkelijk had gezegd dat ze elke Frank, die geen onmiddellijke bedreiging vormde voor het eigen leven, gevangen zouden nemen. De Slaven roven het kasteel leeg ondanks het verbod van Sgouros: "Το

⁸² Δημάδης (1991: 127.) De Tweede Wereldoorlog vergrootte de noodzaak om de cohesie binnen de Griekse gemeenschap te verhogen: als één volk verzet leveren tegen de bezetter.

⁸³ Θεοτοκάς (s.d.: 447.): 17 oktober 1943.

⁸⁴ Terzakis karakteriseert ze als "αγριεμένες από τη δίψα του ολέθρου μορφές". ('Figuren, verwilderd door de dorst naar ondergang.') [Τερζάκης (1945: 427.)]

μεθύσι της καταστροφής είχε κυριέψει τους βιλάνους.”⁸⁵ (‘De roes van de vernieling had de boeren overmeesterd.’)

Tegenover deze roekeloze massa staat Sgouros, de Griekse vrijheidsstrijder die gedurende de bezetting van het kasteel zijn waardigheid behoudt en de ongetemde roofzucht van de Slaven sterk veroordeelt. Sgouros had zich de “γενναία πράξη”⁸⁶ (‘edele daad’) van de bestorming helemaal anders voorgesteld. Hij wil de meute tot de orde roepen in de hoop hen te herinneren aan de oorspronkelijke bedoeling van de inname van het kasteel.⁸⁷ Hij beseft echter dat hij de controle over de situatie heeft verloren en dat de Slaven zich weinig meer aantrekken van wat Sgouros denkt en zegt: “[...] η εξουσία έχει κιόλας ξεφύγει από το χέρι του. Τέτοια είναι φαίνεται η μοίρα των πολέμων.”⁸⁸ (‘De macht was reeds uit zijn handen geglipt. Dit lijkt het lot der oorlogen te zijn.’)

Ik meen dat de veranderde visie op de Slaven en de houding van Sgouros tegenover de chaos van de plunderingen duidelijk Terzakis’ positie ten opzichte van de burgeroorlog weerspiegelen. Wanneer we de omstandigheden van de burgeroorlog in het achterhoofd hebben, dragen de laatste hoofdstukken van *H Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* een sterkere hedendaagse boodschap uit. De “προσπάθεια ανόρθωσης των εθνικών ιδανικών”⁸⁹ (‘poging tot herstel van de nationale idealen’) krijgt hier een heel actuele betekenis. Terzakis waarschuwt voor de gevolgen van chaos en interne verscheurdheid na de bevrijding en pleit voor het herstellen van de eenheid van het Griekse volk. De nationale eensgezindheid moet terug boven de ideologische verschillen uitstijgen zodat er snel een einde kan worden gemaakt aan de burgeroorlog die Griekenland alleen maar zwakker maakt.⁹⁰ Anders zal de bevrijding, zoals die van Sgouros in *H Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*, enkel een wrange nasmaak hebben, “όπως όταν ξυπνάς από ολονύχτιο πυρετό, ύστερα από παραμιλητά και βραχνάδες, και νιώθεις το στόμα σου πηχτό, λασπερό.”⁹¹ (‘zoals wanneer je wakker wordt door slapeloze koorts, na een nacht vol ijlen en nachtmerries, en je mond plakkerig en klef aanvoelt.’)

Liggen met andere woorden in het puin van het heden en het verleden de parels van morgen? Terzakis laat alvast uitschijnen dat de toekomst van Griekenland er hoopgevender uitziet als men weer tot een nationale eensgezindheid kan komen.

⁸⁵ Τερζάκης (1945: 425.)

⁸⁶ Τερζάκης (1945: 424.)

⁸⁷ Τερζάκης (1945: 389.): “Την Καλαμάτα και το κάστρο της θα τα δώσει πίσω στην Ορθοδοξία.”

⁸⁸ Τερζάκης (1945: 425.)

⁸⁹ Δημάδης (1991: 127.)

⁹⁰ Als liberaal ziet Terzakis dit uiteraard niet gebeuren onder communistische vlag, vandaar dat Sgouros, de Griekse held met idealen, duidelijk afstand neemt van de Slaven.

⁹¹ Τερζάκης (1945: 424.)

De Grieken hebben in 1945 hun lot in eigen handen. “Πέρα από το Καθαρτήριο, λένε πως περιμένει η παραδείσια γαλήνη. Μπορεί.”⁹²

Bart SOETHAERT

Beknopte bibliografie

- R. Beaton (1994), *An Introduction to Modern Greek Literature*, Oxford.
- M. Braeckman (1997), *Griekenland: van verzet tot burgeroorlog 1941-1945*, Tetradio 6, blz. 89-107.
- R. Clogg (1994), *A Concise History of Greece*, Cambridge. (derde druk; eerste druk: 1992)
- G. De Boel (1993), *De Makedonische Kwestie*, Tetradio 2, blz. 9-42.
- M. Mazower (1994), *Inside Hitler's Greece. The Experience of Occupation, 1941-44*, New Haven/London. (tweede druk; eerste druk: 1993)
- W. Miller (1964^a), *The Latins in the Levant*, Cambridge/New York. (tweede druk; eerste druk: 1908)
- W. Miller (1964^b), *Essays on the Latin Orient*, Amsterdam. (tweede druk; eerste druk: 1921)
- C.M. Proussis (1966), *The Novels of Angelos Terzakis*, Daedalus 95, blz. 1021-1045.
- M. Vitti (1995), *Η γενιά του Τριάντα. Ιδεολογία και μορφή*, Αθήνα. (tweede druk; eerste druk: 1977)
- K.A. Δημάδης (1991), *Δικτατορία Πόλεμος και Πεζογραφία (1936-1944) (Γιώργος Θεοτοκάς, Μ. Καραγάτσης, Στράτης Μυριβήλης, Θανάσης Πετσάλης – Διομήδης, Παντελής Πρεβελάκης, Άγγελος Τερζάκης)*, Αθήνα.
- Φ. Δημητρακόπουλος (1990), *Η Πρωτοπορική Κίνηση του 30 και το Μυθιστόρημα*, Αθήνα.
- Σ. Ζουμπουλάκης (ed.) (1999), *Αφιέρωμα στον Άγγελο Τερζάκη*, Νέα Εστία 73, Αθήνα.
- Γ. Θεοτοκάς (s.d.), *Τετράδια ημερολογίου (1939-1953)*, Αθήνα.
- A. Καστρινάκη (1999), *Ανάμεσα στην Ιζαμπώ και στη Βάρια*, in: Ζουμπουλάκης (ed.) (1999: 809-819.)
- Π.Κ. Μπίστα (1998), *Γυναικεία Προσωπογραφία στο πεζογραφικό έργο του Άγγελου Τερζάκη*, Αθήνα.
- B.B. Σφυρόερα (2001), *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη*, Αθήνα. (tiende druk; eerste druk: 1991)
- A. Τερζάκης (1937-1938), *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ. Ένα Μυθιστόρημα από την Ζωήν της Μεσαιωνικής Ελλάδος*, Η Καθημερινή 07/11/1937 - 31/01/1938.
- A. Τερζάκης (1943), *Hierro, despierta te!*, Νέα Εστία 17, blz. 1129-1133.
- A. Τερζάκης (1945), *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ. Ηρωϊκό Μυθιστόρημα*, Αθήνα.
- A. Τερζάκης (1999), *Ημερολογιακές Σημειώσεις του Πολέμου και της Κατοχής*, in: Ζουμπουλάκης (ed.) (1999: 879-900.)
- B. Χατζηβασιλείου (1999), *Ο Άγγελος Τερζάκης και το ιστορικό Μυθιστόρημα*, in: Ζουμπουλάκης (ed.) (1999: 820-828.)

De werken van Vitti (1977) en Δημητρακόπουλος (1990) verschaffen de lezers een algemene inleiding in de Generatie van '30. Een eerste volledige uiteenzetting van het leven en werk van Άγγελος Τερζάκης zal de lezer vinden in het uitstekend werk van Μπίστα (1998). Voor een diepgaande studie van de strofί προς το παρελθόν mag het boek van Δημάδης (1991) zeker niet aan de literatuurlijst ontbreken.

De romans van Άγγελος Τερζάκης en in het bijzonder *Η Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* zijn nog steeds zonder problemen te vinden in de Griekse boekhandels. De laatste herdruk verscheen in 2003 met een nieuwe inleiding door Afroudakis.

⁹² Τερζάκης (1945: 507.) (‘Voorbij het Vagevuur, zegt men dat de paradijselijke sereniteit haar opwachting maakt. ‘t Kan zijn.’)